

G. VALUSSI, IL CONFINE NORD-ORIENTALE D'ITALIA, Trst 1972, 335.

Suvremeni talijanski historičari, koji nisu opterećeni nasljeđem iredentizma, nastoje da sine ira et studio prosuđuju prošlost i sadašnjost odnosa između Jugoslavije i Italije. To naročito vrijedi za agilan Institut međunarodne sociologije u Goriziji (Istituto di Sociologia Internazionale di Gorizia) koji je posvetio svoju aktivnost poglavito istraživanju pograničnih odnosa, u prvom redu odnosa u graničnim zonama između Italije i SFR Jugoslavije.

U njegovoj biblioteci »Materiali« izašla je spomenuta knjiga, koja je zanimljiva za jugoslavenskog čitaoca, i to iz ovih razloga: prvi se sastoji u činjenici da pisac analizira postanak i promjene koje su tokom stoljeća nastajale u razgraničenju Italije s njezinim susjedima na sjevero-istoku — Habsburškom monarhijom, a kasnije s Kraljevstvom SHS, odnosno Jugoslavijom. Drugi je razlog da osim posebnih mjesnih i vremenskih uvjeta koji su proizveli razne varijacije u razgraničenju između država na tom području pisac izlaže također opće teorijska načela koja udaraju svoj pečat trasiranju granica između država u određenim epohama njihova razvitka. I, konačno, valja sa zadovoljstvom konstatirati da je knjigu pisao znanstvenik koji ne polazi ni od kakvih apriornih uvjerenja i koji znanost, kojoj se posvetio, ne smatra instrumentom za opravdavanje imperijalističkih teza, kao što je to često bio slučaj u prošlosti. Dovoljno je upozoriti na posljednji odlomak ove knjige, kojim završavaju zaključci: »Onima, koji će na kraju ove knjige pitati da li je sadašnja talijansko-jugoslavenska granica pravedna ili nepravedna, dobra ili slaba, čini se da je moguće odgovoriti sa svom objektivnošću da granica sama po sebi nije ni pravedna ni

nepravedna ni dobra ni slaba već onakva kakvu ljudi žele da bude. To je instrument odnosa koji se ispoljava kao dobar ako se nalazi između prijateljskih naroda, ako je granica otvorena i organizirana za život međusobnih odnosa, ako je prožima ekonomska i kulturna razmjena, dok je bez svake sumnje slaba ako je zatvorena, dezorganizirana i svadena isključivo na vojnu funkciju. U krajnjoj liniji savjest nekog naroda može prihvatiti ili odbiti granicu. Ali danas su događaji u svjetskoj politici kristalizirali državne granice i blokirali tendencijalne zakone geopolitike, štaviše oni imaju tendenciju da u čitavom svijetu umanje važnost granica u okviru općeg procesa ekonomskih integracija i političkih konvergencija. Ako povratak natrag nije moguć, valja sadašnju stvarnost prihvatiti i raditi na tome da se od granice napravi instrument mira, suradnje i razvitka, u uzajamnom interesu pograničnih krajeva i stanovništva koje ondje živi«. (272)

Poslije uvodnog poglavlja u kojem pisac utvrđuje pojam političke granice između država u njezinom postanku, strukturi i funkciji, on analizira brojne promjene kroz koje je prošla sjevernoistočna granica Italije, i to uzroke njezina formiranja, historijskog razvitka i posljedica čestih promjena kojima je bila izložena. On smatra da se ne može shvatiti današnji položaj talijansko-jugoslavenske granice samo na temelju događaja u II svjetskom ratu, već je potrebno pratiti historijski proces njezina tisućgodišnjeg razvitka. I taj zadatak pisac uspješno rješava u daljnjim poglavljima svojega djela.

Pisac najprije pita da li je moguća prirodna, a ne politička granica na tom području. Poslije geografske analize dolazi do zaključka da orografski položaj nije takav da bi omogućio stvaranje prirodne granice. Postoje doduše planinski

lanci kao što su Julijske Alpe, ali oni ne znače neku važnu zapreku. Na više mjesta se pojedini njihovi dijelovi mogu zaobići sa sjevera ili s juga tako da taj lanac ne čini neku orografsku zapreku, podesnu da pod određenim uvjetima bude stalna politička granica. Ta je činjenica otvorila vrata raznolikim interpretacijama bilo na jednoj bilo na drugoj strani. Pisac se naročito zadržava na pojmu »prirodne granice talijanske regije« (29), kojim je u svoje vrijeme operirala talijanska iredenta da bi opravdala svoje pretenzije na teritorije naseljene našim življem. On ističe da se sve te interpretacije nalaze pod utjecajem historijske tradicije Mletačke republike, teritorij koje je sezao sve do Plomina, kao i strateških, ekonomskih i etničkih argumenata (31).

Pošto je u posebnim poglavljima prikazao granicu u doba Rimske države i u srednjem vijeku, pisac se u IV pogl. zadržava na prikazu prve političke granice koja je u novom vijeku bila na tom području određena 1521. mirovnim ugovorom u Wormsu između Venecije i Habsburške monarhije; ovim ugovorom su grofovija Gorica i jedan dio Friulija pripali Austriji. Slijedi prikaz graničnih odnosa između tih država u toku dva i pol stoljeća, od 1535. do 1797. Poslije pada Venecije i daljnjih događaja koji su završili primjenom mirovnog ugovora u Schönbrunnu i organiziranjem provincija, granica Kraljevine Italije postala je administrativna međa u okviru Napoleona carstva.

Razvitak talijanske nacionalne svijesti u razdoblju od 1814. do 1866, koja je težila za jedinstvenom i nezavisnom državom, odrazio se također i u graničnom području Friulija, tada pod austrijskom vlašću. Mirom u Beču (1866) bivša administrativna granica u Napoleonovu i Austrijskom carstvu između Lombardo-Veneta i Grofovije Gorice i Gradiške postala je političkom granicom između Italije i Austrije, što će ostati do I svjetskog rata. Pri tom pisac objektivno prikazuje situaciju tih krajeva ne sustežući se pred tvrdnjama kao što je ona da je regija Gorice pod austrijskom vlašću po-

boljšala svoj ekonomski položaj u prvom redu time što je bila isključena konkurencija regije Veneta, a zatim što je razvila turizam (119).

Pošto je ukratko spomenuo pojam iredentizma kao novoga političkog faktora s ekspanzionističkim ciljevima prema sjeveroistoku, pisac opisuje događaje za prvoga svjetskog rata, osobito sklapanje Londonskog pakta. Ističe nadalje Krfski pakt između srpske vlade i Jugoslavenskog odbora i Rimski pakt ili pakt Torre-Trumbić kao činjenice uperene protiv iredentizma, koje su silom prilika »pretvorile austrijsko-talijanski sukob u sukob talijansko-jugoslavenski zato što su se neke talijanske težnje odnosile na teritorije naseljene slavenskim stanovništvom« (131). U detalje opisuje peripetije Jadranskog pitanja na mirovnoj konferenciji u Versaillesu, mučno traženje kompromisa praćeno prijedlozima raznih graničnih linija koje bi podijelile istarski poluotok između Italije i Kraljevstva SHS, i na kraju, izravne pregovore između vlada tih država, koje prikazuje kao rezultat kapitulacije jugoslavenske vlade zbog izbornog poraza predsjednika Wilsona u SAD i negativnog rezultata plebiscita u Koruškoj (148). Prikazavši događaje u vezi sa sklapanjem Rapallskog ugovora, pisac potanko analizira tok »prve talijansko-jugoslavenske granice« kao i posljedice što ih je ona izazvala u geografskom, ekonomskom i političkom pogledu. Kao važnu posljedicu ističe imigraciju talijanskog elementa u pogranične krajeve i emigraciju »slavenskih elemenata« iz političkih i ekonomskih razloga.

Valja odati priznaje autoru da ne pokušava ublažiti pokušaje fašističke denacionalizacije Hrvata i Slovenaca u Istri i Slovenskom primorju: »Ukidanje političkih sloboda, raspuštanje političkih stranaka, osnivanje specijalnih tribunala oduzeli su manjini svaku mogućnost političkog izražavanja i samozaštite i sprečavali su svaku opravdanu autonomističku i nacionalnu težnju [...] Manjinama nije bila samo zabranjena nastava u njihovu jeziku nego i bilo kakva kul-

turna aktivnost. Slavenški jezici nisu uopće bili službeno priznati, a u posljednje vrijeme došlo se do toga da se sprečavala njihova upotreba u privatnim odnosima. Slavska prezimena bila su sistematski italijanizirana, kao i čitava toponomastika« (168—169).

Slijedi prikaz jugoslavensko-talijanskih odnosa prije II svjetskog rata, promjene granice u njegovu toku, problem Julijske krajine na mirovnoj konferenciji u Parizu, prihvaćanje francuskog prijedloga, formiranje Slobodnog teritorija Trsta i njegova podjela među Italijom i Jugoslavijom 1954.

U posljednja dva poglavlja pisac potanko prikazuje bit i funkciju nove jugoslavensko-talijanske granice i geografske posljedice što ih je ona izazvala bilo u Italiji bilo u Jugoslaviji, da bi u zaključnom poglavlju sintetizirao svoj stav na način koji smo već gore iznijeli.

Imponira piščeva akribija: svako je poglavlje praćeno opširnim bibliografskim napomenama, na kraju se nalazi popis upotrebene literature na četrnaest strana teksta. Valja također istaknuti da je uvršten popis svih geografskih naziva na talijanskom, hrvatskom ili slovenskom jeziku, a u potrebi i na njemačkom i latinskom.

Oleg Mandić

FRANO SUPILO, POLITIČKI SPISI
(prir. D. Šepić), Zagreb 1970, str. 574.

Knjiga je izašla u biblioteci »Izbor«, u ciklusu »Hrvatska politička misao XIX i XX stoljeća« koji je pokrenulo izdavačko poduzeće »Znanje«. Ta izdanja imaju zadatak da populariziraju hrvatsku političku misao, te nemaju strogo znanstveni karakter. To se ogleda u uvodnim studijama koje nemaju znanstveni aparat. Isto tako podaci o objelodanjenim dokumentima nisu dani uz sam dokument, nego u popisu na kraju knjige. Međutim, smatram, da je upravo široku publiku potrebno učiti da historijski misli, a datum i mjesto nastanka navedeni uz sam dokument pomogli bi joj

da eventualne razlike u stavu prema istom problemu ne shvati kao kontradikciju nego kao evoluciju uvjetovanu promjenom općenitijih političkih i dr. odnosa.

Uvodna studija D. Šepića »Političke koncepcije Frana Supila« (7—95) svakako je najseriozniji od dosadašnjih opsežnijih cjelovitih prikaza o radu Frana Supila. Knjige J. Horvata o Supilu iz 1938. i 1961. izrazito su publicistički radovi, a istog je karaktera (uz to i s dosta proizvoljnih interpretacija Supilovih shvaćanja) i opširan uvod V. Bogdanova u izdanje Supilove »Politike u Hrvatskoj« (1953). Za ratno razdoblje Supilova života autor je upotrijebio rezultate svojih ranih istraživanja, dok je za riječko razdoblje radio i na izvornoj građi. Tom smo studijom dobili i prvi opširniji prikaz Supilova, dotad u historiografiji zapostavljenog, dubrovačkog razdoblja, koje je inače temelj za razumijevanje njegova kasnijega političkog života.

Treba ipak upozoriti na neke pogreške koje su se autoru potkrale. Friedjung nije svoje članke tiskao u *Reichspostu*, kako autor navodi (48). Članci s optužbom o veleizdaji Koalicije izlazili su, doduše i u *Reichspostu*, ali je Friedjung surađivao u *Neue Freie Presse*. Možda je tehničke naravi pogreška (na istoj strani) prema kojoj je svjedok Leopold Chemecky (!) u procesu protiv *Reichsposta* i Freidjunga iznosio podatke iz Supilova pisma Chlumeckom. U stvari, radi se o jednoj osobi — barunu Leopoldu Chlumeckom. Iznoseći »skelet« o unutrašnjem uređenju buduće jugoslavenske države, Supilo nije u pismu J. M. Jovanoviću predlagao dvodomni centralni parlament — »državni parlament«, tj. narodnu skupštinu i 'narodni parlament', tj. vijeće naroda« (94) — kako autor kaže. Riječ je o jednodomnom »državnom i narodnom parlamentu« (v. str. 536; u tekstu ovdje objelodanjenom izostavljeno je ono »i«). Autor u svojoj knjizi »Supilo diplomat« (Zagreb 1961, 236) nije ulazio u pitanje domova, a takvu interpretaciju Supilova teksta iznio je kasnije (v. D. Šepić, Hrvatska u koncepcijama Frana Supila, Forum VII, 1968, 380).

Što se tiče izbora iz Supilovih tekstova, moglo bi se — kao i kod svakog izbora — raspravljati o tome da li ovaj ili onaj tekst koji priređivač nije uzeo u obzir bolje izražava Supilov stav o pojedinim problemima. Međutim, treba konstatirati da nisu izostavljeni tekstovi koji dokumentiraju najvažnija Supilova politička shvaćanja ili njegove političke prekretnice. Za dubrovačko razdoblje su to npr. članci iz *Crvene Hrvatske*: »Program« (1891), »Naše stanovište naprama našim opozicijama« (1892), »Naše očitovanje« (1895) i dr. Članku »Glasovi o slozi« (1895) nije ipak mjesto u tom izboru, jer stav da »prave Srbe i pravo srpstvo« treba tražiti »preko Drine« (191) nije karakterističan za Supila, štoviše, u suprotnosti je s ostalim njegovim izjavama iz toga razdoblja. Njegovo iznošenje nije zacijelo rezultat Supilova uvjerenja nego politički potez sračunat da izazove polemiku i na taj način minira eventualnu suradnju narodnjaka i Srba u vrijeme kad su se ovi protivili sjedinjenju Dalmacije s Hrvatskom. Uz članke iz riječkog razdoblja kao što su »Preokret« (1903), »Madžaronski Jelačići« te »Hrvatska i Ugarska« (1905), »Kapitulacija« (1910) i »Supilova konferencija pred hrvatskom, srpskom i slovenačkom omladinom« (1913) možda su mogli naći mjesto i članak »Protusrpske demonstracije« (1902), govor u Delnicama od 19. I 1908 (tím prije što Supilo u njemu govori i o svojoj evoluciji i konstantama svojih shvaćanja i politike) ili Manifest koalicije od 20. III 1908, kao posljednji dokument koji je Supilo sastavio za Koaliciju. Pored memoranduma iz ratnog razdoblja (npr. Greyu od 30. IX 1915), ostavke na članstvo u Jugoslavenskom odboru, pisma De Giulliju od 29. IV 1916. te pisma J. M. Jovanoviću (sa »skeletom« unutrašnjeg uređenja Jugoslavije) neposrednije bi djelovalo i Supilovo pismo od 26. V 1917. kojim je ispratio Trumbića na Krk. To bi bila i prilika da se ispravi ono pogrešno slovo zbog kojeg ključna rečenica pisma u autorovu izdanju »Pisama i memoranduma Frane Supila 1914—1917« (Beograd 1967) izgleda nepotpuna. Ta rečenica (na str. 190) trebala bi da glasi: »Bez njih (Zagreba,

uže Hrvatske i Slovenije; N. S.) nema Jugoslavije, a u ono ostalo što se skrpa (u izdanju 'Pisma ...' stoji: 'skupa'; N. S.) sa Srbijom, ako se ova ne transformira, osobito sa njenim 'crnim rukama', iz temelja, naš elemenat, Vi svi koji ćete tamo biti, biti ćete i osjećat ćete se da ste puno gori nego parijske, a nema teže službe, nego službe bratu rođenom!«

Nikša Stančić

RENE LOVRENČIĆ, PRVA RUSKA REVOLUCIJA I GRAĐANSKA POLITIKA U HRVATSKOJ, Radovi za hrvatsku povijest Sveučilišta 1, 1972, 7—153.

Ova je opsežna rasprava dragocjen prinos boljem poznavanju idejnih stajališta koja je građanska štampa u Hrvatskoj, ne samo hrvatska nego i srpska, poznata inače po svojoj sklonosti prema Rusiji, zauzimala prema revoluciji 1905. u cjelini i u pojedinim njenim fazama. Takva analiza pretpostavlja, dakako, temeljito poznavanje same revolucije i promjena u njezinu tijeku, pa u tome i leži dalja vrijednost ove rasprave. Odnos, pak, prema revoluciji vjerno odražava ne samo misaonu sadržinu nego i socijalnu strukturu pojedinih političkih struja, u ime kojih to novinstvo govori. Prema tome, rasprava, koja po svom metodičkom postupku označava stanovitu novost u hrvatskoj historiografiji, znatno produbljuje naše poznavanje građanske politike u Hrvatskoj na početku XX stoljeća uopće — uračunavajući u nju i seljački pokret braće Radića.

Iako tekst nije, na žalost, podijeljen u poglavlja koja bi ga svakako učinila preglednijim, on se ipak sastoji od nekoliko odvojenih dijelova prema pojedinim etapama u razvoju revolucije. U svakom od njih L. primjenjuje isti okvir i redoslijed u analizi novina. Pošto iznese osnovna obilježja etape, on prati odjek događaja u listovima: Obzor (Zagreb), Novi list (Rijeka), Narodni list (Zadar), Crvena Hrvatska (Dubrovnik), Hrvatska kruna (Split), Hrvatska misao (Zagreb), Hrvatski narod (Zagreb), Novi Srbobran (Zagreb), »Dubrovnik«, Narodna obrana

(Osijek) i Pokret (Zagreb). Povezujući prikaz događaja u Rusiji s njihovim odjekom u tim listovima L. razmatra i odnos tih listova prema ulozi Rusije u rješavanju južnoslavenskog pitanja. Na taj način osvjetljava politiku pretežnog dijela građanskih stranaka u Hrvatskoj s jednog aspekta koji se do sada u našoj historiografiji — u takvom opsegu — nije još primjenjivao.

Razumljivo je da tu štampu obilježava prvenstveno nesnalazjenje u ocjeni događaja, o kojima je ona mogla crpiti informacije gotovo samo iz druge ruke, ali se iz Lovrenčićeva prikaza vidi da usporedo s razvojem događaja dolazi sve jasnije do izražaja i načelni stav pojedinih listova. On se kreće između dvaju ekstrema: simpatija hrvatskih naprednjaka za reformne težnje u ruskom pokretu i odlučne osude revolucije od strane Stjepana Radića, koji je donedavno i sam pripadao grupi naprednjaka. S pravom je L. upravo Radićevu pisanju obratio osobitu pažnju, ali je pogriješio ocjenjujući njegovu osudu ruske vanjske i unutrašnje politike 1905. kao neki preokret do kojega je došlo »s velikim zakašnjenjem« (136). Činjenica je, naprotiv, da je Radić, unatoč žestokoj i neobjektivnoj osudi svega što je težilo za dubljim promjenama u društvenom i političkom životu carske Rusije — u čemu je ostao dosljedan — već 1901, u češkom originalu svoje »Slavenske politike u Habsburškoj monarhiji«, osudio »neslavensku politiku« Rusije prema Poljacima i Ukrajincima i njezinu tobožnju ovisnost o »pruskim uplivima« u vanjskoj politici.

Lovrenčić zaključuje svoju analizu ovom veoma dobro izraženom konstatacijom: »Najveći dio građanske javnosti u Hrvatskoj oscilirala u svom odnosu prema ruskim zbivanjima oko srednje linije povučene otprilike jednako daleko od pogleda, težnji i interesa ruske reakcije s jedne a revolucionarnih snaga s druge strane. Pod pritiskom zbivanja, sad povučeni plimom sad osekrom političkih i socijalnih bitaka na ruskom tlu, hrvatski i srpski listovi, odnosno njihove redakcije i politički krugovi koje predstavljaju, čas se odmiču u desno čas u lijevo od te linije, već prema tome ko-

liko ih uznemiruju, straše ili privlače zbivanja u najvećoj slavenskoj zemlji, koja naizmjenice drobe njihove stare nade i, mada u znatno manjoj mjeri, pobuđuju nove. Bujice neželjenih događaja raznije su predodžbe o Rusiji kao državi izvanredne moći, stabilnog unutrašnjeg uređenja i sigurnog napretka.« To je razočaranje znatno utjecalo na dalji razvoj građanske politike u Hrvatskoj.

J. Šidak

EUGEN KVATERNIK, POLITIČKI SPISI (prir. Lj. Kuntić), Zagreb 1971, str. 620.

I ova je knjiga objelodanjena u biblioteci »Izbor«, u ciklusu »Hrvatska politička misao XIX i XX stoljeća« (izdavačko poduzeće »Znanje«).

Ljerka Kuntić donosi, što je za taj ciklus uobičajeno, uvodnu studiju bez znanstvenog aparata pod naslovom »Kvaternik i njegovo doba 1825—1871« (7—64). Tekst je, s obzirom na količinu podataka, veoma informativan, a autorica se u njegovoj izradi koristila najnovijim znanstvenim rezultatima. Međutim, obilje podataka pokazuje se u tom tekstu kao vrlina i kao nedostatak, jer autorica više izlaže zbivanja, interpretira pojedine događaje i izvora, a manje upozorava na liniju razvoja Kvaternikove ideje i političkog rada, iz koje bi čitalac dobio cjelovitu sliku Kvaternika kao ideologa i političara te orijentaciju o njegovu mjestu u razvoju hrvatske političke misli. Autorica je izostavila ocjenu Kvaternikovih nacionalno-političkih shvaćanja i pojedinih političkih poteza bitnih za ocjenu njegova rada u cjelini. Takve ocjene u historiografiji već postoje — mnoge od njih u ranijim autoričnim priložima o Kvaterniku, napose u njejoj disertaciji »Vanjskopolički pogledi pravaša od 1858. do 1871.« (rukopis se nalazi Nacionalnoj i sveučilišnoj biblioteci u Zagrebu) — i trebalo je iskoristiti priliku da se prezentiraju široj publici kojoj je edicija uglavnom namijenjena, a koja ne prati, ili to ne čini redovito, suvremenu historiografsku literaturu. U tekstu je sva-

kako morala biti prisutna cjelovita ocjena Kvaternikovih velikohrvatskih nacionalno-političkih shvaćanja, a od ostalog npr. konstatacija o djelu »La Croatie et la Confédération italienne« (1859) kao prvom poznatom programu buduće Stranke prava, ocjena Kvaternikova udjela u nastanku pravaške ideologije, njegova ustavnog nacрта iz 1861. kao minimuma na koji je kao građanski nacionalni revolucionar mogao pristati, ocjena njegove suradnje s Rauchom i njegovih socijalnih shvaćanja, ocjena Rakovice kao dosljednog završetka linije započete 1864, od kada Kvaternik nosi u sebi misao o dizanju ustanka u Hrvatskoj bez obzira na konstelaciju međunarodnih odnosa kojoj je dotad podvrgavao svoje akcije.

Autorica je kao priređivač dobro učinila što je u izbor unijela cjelovite tekstove Kvaternikova »Glasa prvog« iz 1859, njegova pisma Tommaseu i dvaju dosad neobjelodanih pisama austrijskom ministru vanjskih poslova Rechbergu iz 1860. (u vlastitom prijevodu) te ustavnog nacрта iz 1861. Šteta što nije tako postupila i s kraćim tekstom kao što je »Hrvatski glavničar«. Međutim, čitanje opširnih izvadaka iz Kvaternikovih knjiga »Politička razmatranja...« i »Istočno pitanje i Hrvati« (ukupno gotovo 200 strana) za običnog čitaoca je prenaporno, jer je za njihovo razumijevanje potrebno poznavanje šire historijske situacije u kojoj su nastali, a istraživač se (pošto se radi o izvacima) ionako mora obratiti izvorniku. Kvaternikove interpretacije pojedinih historijskih događaja trebalo je u bilješkama popratiti rezultatima znanstvenih istraživanja, inače postoji opasnost da ih čitalac-nehistoričar prihvati kao izvor svog znanja o hrvatskoj povijesti. Pošto su u izboru doneseni tekstovi samo iz 1859—63. i 1868, bilo bi bolje da su izvaci iz spomenutih knjiga kraći, svedeni na ono najkarakterističnije, a uneseni kraći tekstovi i iz drugih godina koji svojim sadržajem sažetije (iako ne i manje potpuno) izražavaju Kvaternikovu misao. Takvi su npr. promemorija poljskoj narodnoj vladi iz 1864,

neka pisma (npr. Pavlinoviću od 22. VI 1869. i Halperu od 6. VIII 1871), neki članci iz *Hervata* i *Hervatske* iz 1868—70. te *Hervatske* iz 1871 (npr. »Naša pred-Sedanska politika«, »Načela socialna«, »Načela« narodne vlade od 8. XI 1871. i dr.

Nikša Stančić

MIRJANA GROSS, ZNAČAJ PRVIH DESET GODIŠTA »NAŠE SLOGE« KAO PREPORODNOG LISTA, Pazinski memorijal 1970.

»Naša Sloga« je prvi list za Hrvate u Istri i na Kvarnerskim otocima koji je izlazio isključivo u njihovu materinjem jeziku; izlazio je u Trstu i Puli od 1870—1915. Njegova pojava jedna je od temeljnih prekretnica u životu najzapadnijeg dijela hrvatskog naroda. Njegovo desetljetno izlaženje imalo je takav utjecaj da je, između ostalog, Hrvat Istre i Kvarnerskih otoka pojam novina uopće vezao uz »Našu Slogu«, pa sve novine nazivao »Sloga«. Mnogi njeni članci i danas se mogu smatrati vrlo vrijednim, a često su i jedini materijal koji nam govori o zbivanjima u određenim razdobljima ili područjima Istre i Kvarnerskih otoka. Zbog svega toga je »Našoj Slozi« u nas obraćena znatna pažnja. Tako je, npr., Frane Barbačić objavio knjigu »Narodna borba u Istri od 1870. do 1915. godine. Prema bilješkama iz 'Naše Sloge'« (Zagreb 1952), Vitomir Ujčić brošuru »'Naša Sloga' (1870—1915) u istarskom narodnom preporodu« (!P. S.), Pula 1962, Petar Strčić više članaka (v. njihove naslove u bilješkama priloga »Oko pokretanja 'Naše Sloge'«, Pazinski memorijal 1970).

Međutim, ni ti ni drugi pisci nisu prišli proučavanju tog lista na način na koji je to učinila Mirjana Gross. Reterirajući 1970. na prvom Pazinskom memorijalu Katedre Čakavskog sabora za noviju povijest Istre, a zatim razrađujući taj referat u raspravni tekst (objavljen je u istoimenom zborniku, str. 39—59, i kao separat) ona je po prvi put u nas podrobno analizirala

sadržaj »Naše Sloge«. Obradila je, doduše, samo deset od preko četrdeset godišta »Naše Sloge«; obratila joj je pažnju kao preporodnom listu u doba kada ga vode i uređuju pripadnici prve generacije istarsko-otočkih hrvatskih političara koji su pristajali uz strosmajersku jugoslavensku misao, ali je zahvatila i brojeve »Naše Sloge« kada sve više njenom sadržaju udaraju pečat pripadnici druge generacije političara, pristalica starčevićanske pravaške misli.

Grossova ispravno uočava da se »Naša Sloga« ne može uspoređivati s istodobnim ili sličnim listovima u drugim razdobljima i u drugim dijelovima Hrvatske. Preporodni se listovi u banskoj Hrvatskoj i Dalmaciji prvenstveno obraćaju inteligenciji, a Istra i Kvarnerski otoci na početku 70-ih godina XIX st. inteligentnata imaju gotovo samo među svećenicima. Ona se nije 1870. »pojavila s konkretnim programom političkog pokreta«, jer takvog organiziranog pokreta tada i nije bilo. Zbog toga se i može, prema Grossovoj, podijeliti razvoj »Naše Sloge« u dvije vremenske faze: 1870—74, »doba prvih koraka, kad listu daju osnovno obilježje isključivo svećenici, pojedinci«, i razdoblje 1875—79, »doba organiziranijeg napredovanja pokreta i novog, višeg stupnja 'Naše Sloge' uz jačanje utjecaja pravaške inteligencije«. Grossova pažljivo prati rast lista od početka njegova izlaženja, kada je, kako zaključuje, pretežno išao putom sustavnog poučavanja seljačkog, dakle, hrvatskog puka, koji je bio u golemoj većini. Grossova prati taj razvoj sve do onog trenutka kada se uočava definitivno uobličeni »politički i nacionalni program borbe protiv talijanske premoći«. Tada, na početku 80-ih godina dolazi i kraj one generacije političara koji su stvorili jaku podlogu za širenje i učvršćenje moderne nacionalne svijesti, za pripremanje hrvatskog seljaštva na buduću, jače i intenzivnije borbe, za sudionništvo u širokom pokretu koji se razvija od 80-ih godina dalje.

P. Strčić

JANEZ KRAMAR, PRVI TABOR V ISTRI, Kopar 1970.

Razvoj skupštinskog pokreta 1868—71, poznata pod imenom »taborski«, obradivali su donedavno u nas samo Slovenci; doduše, oni su održali desetak tabora, a Hrvati samo jedan — na Sv. Mihovilu u Rubešima pod Kastvom — a i taj ima vidljivo izražen hrvatsko-slovenski značaj. Seriji radova o slovenskim taborima (prvenstveno V. Melika) pridružila se i knjiga Janeza Kramara, »Prvi tabor v Istri«. Objavio ju je 1970. Pokrajinski muzej u Kopru. Na ukupno 70 str. Kramar je dosta iscrpno prikazao početke narodnog preporoda, političko i kulturno djelovanje Slovenaca u malom sjevernom dijelu Istarskog poluotoka (potkraj 60-ih godina XIX st. bilo ih je ovdje tridesetak tisuća), narodno gibanje i slovenski tisak koji je ovamo stizao iz Trsta, razdoblje ukidanja slovenskih općina, pripreme tabora u Fernetičima (koji je bio zabranjen) i ulogu svećenstva u preporodu. Na temelju tadašnje štampe i do sada nepoznatih izvornih podataka — pretežno iz Državnog arhiva u Trstu (izvještaji kotarskih vlasti iz Kopra tršćanskom namjesništvu), Kramar je, zatim, obradio pripreme, tok i odjeke prvog tabora istarskih Slovenaca, a tim i prvoga takvog skupa u Istri uopće. Tabor je održan 7. kolovoza 1870. u Kubeđu, koji leži između Kopra i Buzeta.

Skup je otvorio Franjo Ravnik, poslanik u Istarskom saboru, i za predsjednika predložio goriškog prvaka dra Karela Lavriča, koji je skup pozdravio. Prvi govornik bio je Ravnik, koji je govor započeo riječima: »Ta zemlja je sveta, ta zemlja je naša«; dalje je Ravnik nastavio govoriti o temi »Kako se imamo ponašati Slovani v današnjem času, da dosežemo svoje pravice?«. Zatim je župnik iz Dolenje Vasi F. Blažič zahtijevao uvođenje slovenskog jezika u škole i urede, mlinar J. Cepak iz Rožara govorio je o poreznim i sličnim neprilikama, župnik-dekan iz Doline J. Jan zahtijevao izgradnju »glavne slovenske šole v Koperskom okraju«.

Nesumnjiva je vrijednost Kramarove edicije za bolje razumijevanje povijesti istarskih Slovenaca u 60-im i 70-im godinama XIX st. (ali i dalje, zbog velikog utjecaja što ga je masovni skup u Kubedu imao na razvoj slovenskog pokreta u tom kraju). No, Kramarov je prikaz posebno zanimljiv i za hrvatske historičare. Naime, upravo je predsjednik tabora Lavrič u uvodnoj riječi predložio da idući tabor bude održan u Pazinu ili u Kastvu, što je prvi zasad poznati prijedlog da se taborski pokret proširi i u hrvatske krajeve. Osim toga, Kramar je u posebnom proglasu obradio život i rad Franje Ravnika. Prema Kramarovu mišljenju, Ravnik je autor teksta u ljubljanskim »Novicama« u kojem se po prvi put najavljuje kubedski tabor; u članku se na taj skup pozivaju svi »Sloveni iz Istre«, ali poimence samo »vrli Hrvati Kastavski«. Taj nam poziv postaje mnogo jasniji kad uzmemo u obzir da je Ravnik neko vrijeme službovao u Kastvu kao učitelj, da je održavao prisni kontakt s nekadašnjim svojim učenicima — kasnijim istaknutim sudionicima hrvatskog političkog pokreta u Istri (V. Spinčić i dr.), da je bio predviđen za govornika i na taboru pod Kastvom, da je bio urednik prve hrvatske periodike u Istri (kalendar »Istran«), da ga je Juraj Dobrila predvidio i za prvog urednika »Naše Sloge«, prvog lista Hrvata u Istri i Kvarnerskim otocima. Kramarova je posebna zasluga što je upozorio na slovenske inicijative za održavanje prvoga hrvatskog tabora na području Istre i Kvarnerskih otoka (podrobnije o tome v. u mojoj raspravi »Prvi hrvatski tabor u Istri i na Kvarnerskim otocima«, Pazinski memorijal 1971).

P. Strčić

VOLČIČEV PRIJEPIS »ŽIVOTOPISA SV. JEROLIMA«

U Historijskom zborniku godina XXIII-XXIV (1970—1971) objavljen je prilog Miroslava Bertoše *Jakov Volčić i njegova prepiska s kulturnim radnicima u*

Hrvatskoj u drugoj polovini XIX stoljeća (325—346). Autor konstatira da je Jakov Volčić uspostavio srdačne odnose s Franom Kurelcem kada je »Kurelac bio profesor u Rijeci, a Volčić duhovni pomoćnik na Veprincu (1851—55)«. U dodatku prilaže tri Volčićeva pisma Kurelcu iz Kurelčeve ostavštine (Arhiv JAZU).

U pismu od 11. srpnja 1853. izvješćuje Volčić Kurelca: »Jur bude mesec dan, da Vam je prepisan životopis S. Jerolima... Radujte se! u njemu najдете posve svoju slovniciu, samo škoda da manjka deveti list«.

Ovaj sitni prilog ima za cilj da покаže što se podrazumijeva pod *Životopisom sv. Jerolima*.

Životopis sv. Jerolima zapravo je glagoljska knjiga *Transit sv. Jerolima* tiskana u Senju 1508. To se razabire iz Kurelčeva pisma od 10. kolovoza 1853. biskupu Josipu Jurju Strossmayeru u Đakovo, koje donosimo u dodatku i u kojemu Kurelac izrijekom kaže da je od Berčića dobio »glagoljsku knjigu, u Senju 16-ga vieka štampanu«, a »opisuje život s. Jerolima«. Kurelac je original poslao popu Jakovu Volčiću da ga prepíše »latinskim slovima«. Budući da je o sv. Jerolimu u Senju tiskano samo jedno djelo, tj. *Transit sv. Jerolima*, nema dvojbe da se Volčićev prijepis *Životopisa sv. Jerolima* odnosi upravo na nj. Nazvao ga je životopisom zato što na početku doista dolazi Jerolimov životopis.

Jezikoslovac Fran Kurelac živo se zanimao za izdanja glagoljske tiskare u Senju (1494—1508), jer je u njima našao bogata vrela čakavštine, a čakavština je zbog svoje arhaičnosti po njegovu shvaćanju jezgra hrvatskog jezika. Iz senjskih izdanja Kurelac je ekscerpirao riječi za svoj rječnik *Barbarismi, Idiotismi*, koji je ostao u rukopisu (Arhiv JAZU, sign. XV 8/H). U njegovoj rukopisnoj ostavštini nalazi se latinički prijepis dvaju čuda iz senjskih *Mirakula* (prvo i deseto), a u njegovoj se biblioteci nalazio primjerak *Naručnika plebanuševa*¹. Zbog dobre čakavštine (»Ra-

dujte se! u njemu najдете posve svoju slovnici« — kliče Volčić). Kurelac se zanosio idejom da ponovno izda senjski *Transit sv. Jerolima*. Dao ga je stoga Volčiću na prijepis u latinicu, a Strossmayera zamolio da namakne financijska sredstva za tiskanje.

Volčić je svoj posao obavio (potvrđuje to njegovo pismo Kurelcu i Kurelčevu Strossmayeru), tj. knjigu je prepisao. Kurelac piše Strossmayeru da je prijepis učinjen »po zakonu i pravilu«. O vjernosti i točnosti prijepisa međutim ne možemo suditi, jer nije poznato kako je Volčićev prijepis *Transita* dospio. Prepisao ga je iz Berčićeva primjerka, koji se sada nalazi u Lenjingradu u biblioteci Saltykova-Ščedrina (Berčićeva zbirka 6)². Senjski *Transit sv. Jerolima* ipak nije ponovno tiskan.

Anica Nazor

PISMO FRANA KURELCA

J. J. STROSSMAYERU³

IZ TRSTA DNE 10-GA KOLOVOZA 1853.

Vaša uzvišenosti!

Premilostivi gospodine biskupe!

Bio sam ovoga uzkrsa u Zadru, a u poslu naše Slovincke knjige. Sastanem se tuj s gospodinom Brčićem katehetom, koga Vaša uzvišenost još iz Augustineuma u Beču dobro poznaje. Uvidjev on moju živu želju za našom književnom starinom podade mi staru glagolsku knjigu, u Senju 16-ga vieka štampanu i nemilimi moljci svu razgrizenu. Kad je posle prionem čitati ju zgledam da mi

¹ V. A. Nazor, Kulturnopovijesno značenje izdanja senjske glagolske tiskare u Senju g. 1494—1508, Slovo 21, Zagreb 1971, 428—429.

² Kurelac piše Strossmayeru da je »staru glagolsku knjigu, u Senju 16-ga vieka štampanu« dobio od Berčića u Zadru 1853. Od svega osam sačuvanih nepotpunih primjeraka te knjige dva se nalaze u Berčićevoj ostavštini i jednom nedostaje upravo 9. list, kao što konstatira Volčić u svojem spomenutom pismu« »... samo škoda da mu manjka devetli list«.

³ Dijecezanski arhiv Đakovo.

tako pisati neumieo i da bi ta knjiga, vërno preštampana na latinska slova, od koristi bila krštjeniku, jer opisuje život s. Jerolima, a još korisnija književniku neka on iz nje nauči kako se piše, a i poviest knjige naše ne smie neznati kako se onoga vremena glagolicom med Hrvati pisalo. Izručim prepisivanje g. Volčiću kapelanu na Veprincu koji premda rođjen Kranjac od mnogieh godin u svojoj gorskoj pustinji izpod Učke (Monte maggiore) glagolstvom se bavi i stare rukopise prepisuje i u Zagreb šilje. Kako je ohotan za sve što se Slovincstva tiče do skora mi knjigu prepisā, po zakonu i pravilu, i takvu čistu i liepu u Rëku poslā. Ja ga preporučujem Uzvišenosti Vašoj a to punim srcem, jer imam koga. Što je ovčica skromnija to ju dobar pastir tim više prigleda. Malo danas ljudi vriede, nu meni je i dužnost i radost oglasiti da je Volčić čedo dobre korenike.

Što se štampe tiče ja sam (oprosti mi Vaša uzvišenost!) odmah na Vas pomislio prem da znam da su Vas sa svieh strana izmuzli; ali ja na sramotu logike ovako sudim: što ko manje ima sve to više daje. Kad ne grije sunce sa visokieh planin neka grije sunce Diakovačko! — Ako se skloni Vaša mila dobrota na štampu rad sam tu knjigu štampati u Rëci da mogu sam izpravljati i da ne turam dragociene starine po svietu, koju i nuz prepis oglédati treba. Dugo mi je pismo i gotovo se plašim Vašeg ukora preuzvišeni gospodine, ali je ovo moje prvo pismo ako i nije besëda prva koju Vam progovaram. Pak ne samo da dugo govorim nego se još i usudjujem prositi Vašu ljubku Uzvišenost neka bi dostojala, kada uzbude časa i prilike, pregledati ovaj pridruženi plodac moga nastojanja oko knjige naše koj ste Vi prijatelj da ne možete veći. Da smiem ja bih rekao: »Bog Vas blagoslovi«, ali tomu se ja od Vas nadam koji ste biskup, i u to ime glavu najponiznije klanjam

Frane Kurelac
učitelj narodn. jez. u Rëci

TRŠČANSKI »SLAVJANSKI
RODOLJUB« 1849.

Trst se od XVIII st. ubrzano razvijao u veliko pomorsko i industrijsko središte Habsburške Monarhije; od 60-ih godina XIX st. bio je središte namjesnika pod kompetenciju kojega su potpadali i Hrvati u Istri i na Kvarnerskim otocima. U sredini XIX st., pored Slovenaca i Hrvata, živjeli su ondje i drugi Slaveni, među kojima su brojniji bili Srbi i Česi. Sve njih dotakla je revolucionarna g. 1848/49, a njen svojevrsni odraz bila je i pojava »Slavjanskog društva«, te njegovih dvaju glasila — »Slavjanski Rodoljub« (1849) i »Jadranski Slavjan« (1850).

»Slavjansko društvo« bilo je osnovano potkraj listopada 1848 (trebalo se najprije zvati »Slavjanski zbor v Terstu«). Prvi je predsjednik bio slovenski pjesnik Janez Vesel Koseski. U veljači 1849. društvo je imalo 336 domaćih i 130 vanjskih članova. Razgovori o izlaženju društvenog glasila započeli su na kraju 1848, ali su urodili plodom tek kada je promijenjena društvena uprava. Novi predsjednik, Slovenac Ivan Cerar, postao je i urednik lista »Slavjanski Rodoljub«, koji je počeo izlaziti u vrijeme nepogodno za takve pothvate: parlament je bio raspušten, proglašen je oktroirani ustav, objavljen je i novi zakon o društvima itd.; nadošla je i kolera, pa je i ona, vjerojatno, jače utjecala na brzi prestanak lista.

List je štampan u dva stupca: na lijevoj strani na slovenskom, a na desnoj na »ilirskom« jeziku. Prenosim naslove članaka, odnosno naslove poglavlja iz prvog broja na »ilirskom« jeziku: I. Stanište družbenikah, II. Broj družbenikah, III. Govori časopisah drugih jezicah o našem društvu, IV. Što namērava Slavjansko društvo v Tèrstu (naslovi odjeljaka: a. Uvod, b. Stališ Slavjanstva prie godine 1848, c. Stanovnici u primorskoj deželi, d. Poslanci za dèržavni sabor, e. Poslanci za deželski sabor, f. Odbornici za obćinske domaće poslove, g. Prišežnici u sudištah, h. Slavjanski jezik u kancelarijah, i. O narodnih učionicah ili školah), V. Što namēravaju pako pro-

tivnici Slavjanstva, VI. Važni dosadanji poslovi Slavjanskoga društva polag opravilnoga zapisnika, VII. Upraviteljni odbor našeg društva, VIII. Novine i časopisi, koje od novoga lèta nalaze se u čitaonici društva, IX. Družbena ustava. Račun dohodkah i troškovah, X. Društveni časopis, XI. Naj noviji događaj zarad Slavjanstva. Ovaj broj nosio je zajednički naslov »Dokaz vravnjanja in delavnosti Slavjanskiga društva v Terstu od svojiga začetka do konca Februarja 1849«, a objavljen je 27. III 1849. Drugi broj ima naslov »Slavjanski Rodoljub« i podnaslov »Mesečni časopis na svitlobo dan od Slavjanskiga društva v Terstu«. U njemu i slijedećim brojevima (svoga je izašlo 6 brojeva, zadnji u kolovozu) objavljeni su ovi članci (opet dajem naslove samo na »ilirskom« jeziku): Našim čitateljima, Zakon zbog osnovanja društva, Od izlučenju Istre iz daciarnoga zemljišta (Istrianom na protestenje), Nepostojane stranke Talijanah u Tèrstu, Opomena družbenicima zbog platjanja, Nova krunska zemljica, Oglas radi prodaje slavenskih knjigah, Borsa Tèrstanska 25. Aprila 1849, Glavna skupština slavenskoga društva dana 6. Maja, Otnošenje žiteljah tèrstanskoga okružija na spram grada, Škole ili učionice slavjanske (Njih potreba. Njih namèra ili svèrha), Gospodi učrednicima slavenskih časopisah, Opomena kako imadu seljanski a osobito primorski Slavjani materinskoga se dèržati jezika, čistiti i braniti ga? I kako moglo bi se podpomoći potištenim Slavjanom? Dèlovoditelji brez naloga, Jednakopravnost za Slovane, Tèrst na austrisko-slavenskoj zemlji, Oglas književni, Smešnice, Oglas Jugoslavjanske Krestomatije, Oglas (o društvenoj skupštini), Književstvo, Napovéd Slavjanskoga Rodoljuba, Časopis Istrija i koristne u njemu za Slavene nauke, Uvod u krestomatiju jugoslavjansku Ivana Macuna, Oglasi o novoobjavljenim publikacijama). Neki su članci objavljivani u više nastavaka.

Već se iz tih naslova članaka može zaključiti da je njihov sadržaj zaslužio reprint svih brojeva lista. No, zbog objektivnih razloga nije bilo moguće izdati posebnu ediciju u čast 120-godišnji-

ce početka izlaženja toga prvog slovenskog, a i jugoslavenskog lista u Trstu, koja je pala u god. 1969. Naime, tom je glasilu obratila pažnju Komisija za tisk Slovenske kulturno gospodarske zveze, ali se tek 1971. preko Založništva tržaškega tiska uspjelo objaviti izdanje pod naslovom »Slavjanski Rodoljub. Mesečni časopis na svitlobo dan od Slavjanskiga društva v Terstu. Faksimile vseh šestih številk iz leta 1849.« Osim faksimila lista (u nešto manjoj veličini nego što je izvornik) i bilježaka koje je uz njega dao Samo Pahor, tiskana su i dva Pahorova članka — sažet prikaz »Tržaški Slovenci v letih 1848—49. in Slavjanski Rodoljub«, te biografija: »Ivan Nepomuk Cerar (1789—1849). Izpopolnjen ponatis iz Primorskega dnevnika od 22. 12. 1968«. Iz članka Ive Mihovičeva »Jedna tršćanska stogodišnjica. 'Slavjansko društvo'«, Kolo I, 4, 1948, pretiskani su izvodi.

Urednik je publikacije Stanislav Renko, a filmovi i fotografije za klišeje dobiveni su iz Knjižnice Narodnog muzeja u Ljubljani, Centralne narodne biblioteke »Đ. Crnojević« iz Cetinja i Österreichische Nationalbibliothek iz Beča. Vrlo lijepo uređeno, tvrdo ukoričeno, izdanje neobično će korisno poslužiti, osobito za podrobnija proučavanja relativno slabo poznatih odnosa među tršćanskim Jugoslavenima odnosno Slovencima 1848/49.

Petar Strčić

I. S. DOSTJAN, ROSSIJA I BALKANSKIJ VOPROS — IZ ISTORII RUSKO-BALKANSKIH POLITIČESKIH SVJAZEJ V PERVOJ TRETJI XIX V., Moskva 1972, 368.

Pristup arhivima carske administracije omogućava da se danas međunarodni odnosi carske Rusije sagledavaju u drugačijem svjetlu nego što je to htjela tendenciozno prikazati tadašnja historiografija. To važi također i za odnose carske Rusije prema balkanskim narodima, koji su se prikazivali na različit način, već prema interesima kojima se priklanja

dotačni pisac. I. S. Dostjan bavi se politikom ruskog carstva u odnosu na te narode tokom prve trećine XIX st., u razdoblju kada se u jugoistočnoj Evropi odvijao proces stvaranja novih nacija i njihovih država, a u samoj Rusiji, poslije privremenog pokušaja liberalizacije na početku toga stoljeća, proces prevladavanja najgore reakcije u obliku arakčejevštine. U knjizi se analiziraju posebni aspekti te politike, čije je smjernice određivao sam car Aleksandar I, veze ruske vlade s nosiocima balkanskih državnosti, planovi i akcije koje su bile poduzete na njihovu temelju, s težnjom da se balkanski problem riješi u cjelini ili da se na drugačiji način organizira društveno-političko uređenje pojedinih područja koja su sačinjavala dijelove Otomanskog carstva.

Autoričina je namjera da na novi način osvijetli niz pitanja koja nastaju pri tumačenju dometa i načina ostvarivanja interesa Rusije na Balkanu i da pobije neke pogrešne i tendenciozne poglede na specifične oblike vanjske politike Ruskog carstva. Dakako, ona je svjesna činjenice da u okvirima svoje knjige ne može iscrpno istražiti sve probleme koji proizlaze iz politike carske Rusije u odnosu na Otomansko carstvo i na balkanske narode u prvoj trećini XIX stoljeća. Zato ona ograničava svoje izlaganje na ove probleme: razvitak politike ruske vlade u balkanskom pitanju i njezine specifičnosti što ih je na raznim etapama izazvalo djelovanje različitih faktora; utjecaj Rusije na proces političke reorganizacije otomanskih posjeda na Balkanu u obliku stvaranja novih država; vanjskopolitičke akcije i planovi kojima je bio predmet rješavanje balkanskog pitanja u cijelosti ili ostvarivanje političkih promjena na pojedinim teritorijima koji su na tom području ulazili u sastav Otomanskog carstva. Razdoblje, obuhvaćeno u knjizi teče od Bukureškog mira (1812) do ugovora u Jedrenama (1829). U uvodnim poglavljima izložene su osnovne smjernice vanjske politike Katarine II u balkanskom problemu kao i one njezinih nasljednika Pavla I i Aleksandra I.

Veoma bogat materijal, koji potječe iz sovjetskih arhiva, i kompleksnost balkanske problematike u tom razdoblju, ne dopušta da u ovom prikazu budu izloženi svi aspekti spomenutih problema i pokušaja njihova rješavanja u suglasnosti s interesima Ruskog carstva. Ograničit ćemo se na nekoliko primjedbi.

Pisac ocjenjuje kao progresivan utjecaj što ga je carska Rusija imala u procesu stvaranja nezavisnih balkanskih država — Bugarske, Crne Gore, Grčke, Rumunjske i Srbije — naročito s obzirom na ratove što ih je vodila s Otomanskim carstvom. To je predstavljalo ostvarivanje »službene doktrine« koja se sastojala u tutorstvu »pravoslavne Rusije nad balkanskim narodima iste vjere, koji trpe pod jarmom muslimana« (8). Međutim ta je doktrina bila izraz ekspanzionističkih težnja, što su ih uvjetovali počeci kapitalizma u Rusiji u potrazi za novim tržištima, a povremeno je služila tome da skrene pažnju stanovništva sa unutrašnjih problema na vanjske.

Autorica isprva smatra da nije imao praktične vrijednosti poznati »grčki projekt« Katarine II koji je išao za osnivanjem Istočnog (Grčkog) carstva sa vladarom iz dinastije Romanovih, uz državu Dakiju, zavisnu od Rusije, dok bi najveći dio zemalja naseljenih Južnim Slavenima bio ustupljen Austriji, a Francuska bi dobila Egipat. Ipak, nešto dalje ona revidira to mišljenje smatrajući da se njegova glavna misao o likvidaciji Otomanskog carstva i o stvaranju samostalnih država na Balkanu, koje se nalaze u sferi političkog utjecaja Rusije, »pretvorila u model rješavanja Istočnog pitanja, koji bi bio najkorisniji za rusku vladajuću klasu« (42).

Nadalje prikazuje — uz veliko bogatstvo podataka — diplomatsku borbu Rusije i Francuska u jugoistočnoj Evropi kao i odvijanje ratnih operacija protiv Rusije na kopnu i u Sredozemnom i Jadranskom moru. Vodeća uloga Rusije u borbi protiv Napoleona podigla je njezin autoritet u međunarodnim odnosima, što se naročito odrazilo na njezine odnose s balkanskim narodima. Vođe

ovih, u prvom redu Crnogoraca, Grka i Srba, nadali su se da će Aleksandar I, postavši kreatorom sudbine Evrope, dati međunarodno značenje pitanju o potrebi poboljšanja njihova međunarodnog položaja, o prestanku terora i presizanja vlasti od strane otomanskih državnih organa (93). Svakako je »dopuštena pretpostavka da je prije početka Bečkog kongresa carska vlada namjeravala pokrenuti raspravu o srpskom pitanju« (103).

Suprotne to bile namjere ostalih evropskih velesila koje su išle za tim da se međunarodno prizna status-quo na Balkanu i Bliskom Istoku, kako bi se onemogućilo rusko prodiranje prema Sredozemlju. Shvativši njihove namjere, carska je diplomacija bila primorana da ne inzistira na rješavanju balkanskih problema u međunarodnoj dimenziji Bečkog kongresa. Ona se ograničila na to da u dvostranim odnosima s Otomanskim carstvom postigne svoje ciljeve, odričući se usklađivanja diplomatske aktivnosti s drugim velesilama. Iz tog aspekta Aleksandar I je forsirao stvaranje Svete alijanse kao sredstva borbe protiv revolucionarnih pokreta, ali i kao načina da se Turska potpuno izolira, jer je to bio savez isključivo kršćanskih vladara.

Potanko prateći diplomatsku aktivnost Rusije, koju je Aleksandar I određivao i koje su izvršio bili stranci u ruskoj službi kao K. Nesselrode i I. Kapodistrias, pisac naročito ističe ulogu ovog državnika, kome je ideal bio osloboditi svoje sunarodnjake Grke od turskog jarma i koji će 1827. postići taj ideal i postati predsjednik Grčke republike. Ali ni Kapodistrias nije mogao ići protiv volje Aleksandra I, koji se u razdoblju od 1812—21. odrekao bilo kakve teritorijalne ekspanzije na Balkanu na štetu Otomanskog carstva.

U idućem razdoblju Istočne krize, započete revolucionarnim pokretom Grka protiv otomanske vlasti, carska je vlada osuđivala ustanike. Njihovi uspjesi, zatvaranje tjesnaca Bospora i Dardanela, koje je štetilo ruskoj trgovini, i promjene u stavu Velike Britanije koja je svojim približavanjem gledištima Rusije izvela ovu iz dotadašnje diplomatske izolacije,

izazvali su promjene u stavu Rusije. Došlo je do rata 1828—29. koji se završio ruskom pobjedom. Istočna je kriza bila time završena, te je carska vlada stekla mogućnost da u praksi ostvari svoj program o političkoj reorganizaciji otomanskih posjeda na Balkanu. Ali Nikola I, koji je naslijedio Aleksandra I, nije dopuštao da se Otomansko carstvo razbije, nastojeći da se ono održi kako bi se definitivno učvrstio ruski politički utjecaj u Carigradu i u svim otomanskim posjedima na Balkanu. Tek su kasniji događaji pokazali slabost te računice, kada Rusija nije mogla održati svoje pozicije na tom području u borbi protiv Velike Britanije i Austrijskog carstva. Stoga mir u Jedrenama 1829. znači vrhunac u dostignućima politike Nikole I u balkanskom pitanju.

Pisac smatra da sistematski analizirajući »politiku Rusije prema Turskoj i balkanskim narodima u prvoj trećini XIX stoljeća i uzimajući u obzir također događaje iz prethodnog razdoblja, može se zaključiti da je ta politika u cijelosti bila obično mnogo konzervativnija i manje agresivna, nego što se to često prikazuje u literaturi. Često protivrječna i kolebljiva, ona nije bila jednolična po svojim ciljevima, osobinama i metodama [...] Sve su jači utjecaj u tom pogledu imali događaji u samim turskim posjedima, a prije svega oslobodilački pokreti balkanskih naroda« (338).

Oleg Mandić

SREČKO M. DŽAJA, KATOLICI U BOSNI I ZAPADNOJ HERCEGOVINI NA PRIJELAZU 18. U 19. STOLJEĆE. DOBA FRA GRGE ILJIĆA VAREŠANINA (1783—1813). *Analecta croatica christiana II*, Zagreb 1971, str. 247, 24 slike, 1 zemljovidna karta.

Drugi svezak serije *Analecta croatica christiana*, koju izdaje Kršćanska sadašnjost, prikazuje prošlost katoličke crkve u Bosni i u zapadnoj Hercegovini na prijelazu iz XVIII u XIX stoljeće. Autor te monografije, bosanski franjevac Srećko Džaja, želio je rasvijetliti određeno

doba u crkvenoj prošlosti Bosne i Hercegovine i objasniti neke osnovne čimbenike »koji su utkani u crkvenu sadašnjost Bosne i Hercegovine«. U tom nastojanju odlučio se za doba Grge Iljića Varešanina, franjevca i bosanskog biskupa, koji je svojim djelovanjem utisnuo jak pečat crkvenoj prošlosti Bosne i Hercegovine.

U uvodu knjige (14 str.) autor je prikazao stanje i pravni položaj nemuslimana u Turskom carstvu, koji se temelje na Muhamedovu ugovoru s Nadžranitima (kršćanima južnog Jemena) i na »Omarovu ugovoru«. Po prvom ugovoru odnos prema kršćanima jest tolerantan, a po drugom djelovanje kršćana-zimija biva ograničeno. Stanje kršćana u Turskom carstvu nije bilo svugdje i u svako doba isto: ono je ovisilo o mnogim okolnostima u raznim područjima Carstva, o tumačenju odredaba spomenutih ugovora, o dosljednosti turskih državnih i vjerskih činovnika prema tim odredbama itd. Osim zimija, ostalo stanovništvo bilo je podijeljeno na askere, državne činovnike i raju, one koji obrađuju zemlju. Nadalje autor prikazuje vojno-gospodarsko ustrojstvo Turskog carstva te zaključuje da je ono bila militantna i nehomogena država. Glavni njezin prihod bio je ratni plijen. A upravo ti čimbenici bili su uzrok gospodarskom i vojničkom slabljenju Carstva.

Svoj glavni prikaz Džaja je podijelio u dva dijela. Prvi dio (67 str.) je prikaz prilika u bosanskom pašaluku nakon bečkog rata (1683—99), njegovih granica i područja, njegova upravnog i vojnog ustrojstva, te društvene strukture. U to doba u pašaluku je vladala opća nesigurnost i nasilje svake vrste. Osobito je bio nepovoljan položaj katolika. Taj dio, kao i sam uvod u knjigu, autor je izradio na objavljenim izvorima i literaturi. Njegov prikaz, ocjene i zaključci u ta dva prva dijela objektivni su i prikladni da čitatelj upozna suvremeno stanje u Turskom carstvu uopće.

U drugom dijelu knjige (122 str.) Džaja je prikazao ustrojstvo katoličke crkve u to doba, odgoj i život klera, općenito duhovno stanje i pastorizaciju vjernika,

te sukobe s klerom Bosne zbog njegova prosvjetiteljsko-apsolutističkog rada.

U XVIII st. u Bosni djeluju dvije različite crkvene institucije: apostolski vikarijat i franjevačka provincija Bosna Srebrena. Apostolski vikarijat osnovan je 1753, na području između rijeke Drine i planine Plješevice, od Save do Foče, te do planine Prologa kod Livna; Hercegovina s desne strane Neretve pripadala je Vikarijatu. Od 1758. područje Vikarijata poklapa se s granicama Provincije. Godine 1805. Vikarijat ima 38 župa koje se po tridentskim odredbama smatraju njegovim dijelom. Zato što su ih turske vlasti globile i oporezovale, te su župe obično velike i prostrane. Nadalje je autor prikazao brojne okolnosti u kojima živi i djeluje katolička crkva na području Vikarijata.

Fra Grga Ilijić Varešanin bio je za apostolskog vikara izabran 1798, a bio je treći po redu na tom položaju. Za vrijeme svog vikarstva izvršio je četiri vizitacije u područnim župama. Njegovi izvještaji u Rim o tim pohodima izvrsna su slika pravog stanja u Vikarijatu. Franjevačka provincija Bosna Srebrena od 1757, kad su se Slavonija i Ugarska odijelile od svoje matice provincije, svela je svoje područje u okvir turskih granica. Tada je Provincija imala tri samostana (Sutjesku, Fojnicu, Kreševo), šest redovničkih kuća i 32 župe. Godine 1786. Provincija je imala preko 160 članova.

Zatim autor prikazuje stanje Provincije, njezino unutarnje ustrojstvo i odnos turske uprave prema njoj i uopće prema katoličkoj crkvi, osobito razna podavanja što su ih franjevci morali davati turskim dužnosnicima. Odgoj i školovanje pripravnika za svećenike bili su posljedica općeg stanja u Provinciji: nakon novicijata kandidati su slani na daljnje školovanje u inozemstvo, većinom u Italiju. Putešestvije pojedinih skupina i naraštaja i prave odiseje pojedinih pripravnika autor je prikazao dosta opširno.

Osim franjevaca u bosanskom Vikarijatu djeluju i svjetovni svećenici-glagoljaši; u XVII i u XVIII st. oni su činili tek jednu devetinu ili desetinu

svećenstva u Vikarijatu. Zadnji glagoljaši izumrli su 1839. Djelovanje glagoljaša i njihov sukob s redovničkim klerom autor je također prikazao. Crtajući duhovni život katolika i njihovu pastORIZACIJU, on je uz pozitivna obilježja iznio i sve negativne pojave koje su iz te vjerske situacije proistekle.

Fra Grga Ilijić bio je 30 godina na kormilu i provincije i bosanskog Vikarijata. Po svojem svestranom djelovanju bio je prethodnik dosada najuglednijeg bosanskog biskupa fra Augustina Miletića. Kao čuvar patrijarhalnog kršćanstva Ilijić je istodobno i prosvijetljeni apsolutist; na katoličku zajednicu u Bosni i Hercegovini utjecao je ne samo u vjerskim okvirima nego i u socijalnim i gospodarskim, pa štoviše i političkim.

Na kraju knjige autor je iznio i zaključne misli, kratki sažetak knjige na njemačkom jeziku, kazala osobnih imena, zemljopisnih naziva i stvari.

Srećko M. Džaja je kao povjesničar u ocjenjivanju zbivanja nepristran, a u svom izlaganju koncizan. Zato njegova studija ima veliko značenje ne samo za crkvenu, nego i za svjetovnu povijest.

Andelko Mijatović

DR JOSIP BUTURAC, KATOLIČKA CRKVA U SLAVONIJI ZA TURSKOGA VLADANJA, *Analecta croatica christiana*, Zagreb 1970, str. 273, 30 slika i 2 zemljovidne karte, izdanje Kršćanske sadašnjosti.

S obzirom na tematiku kojom se bavi ova knjiga, dosadašnji radovi o turskoj Slavoniji fragmentarni su ili nepotpuni. Objavljivanjem Buturčeve knjige taj je nedostatak unekoliko nadoknađen. Iako je naslov ograničen na katoličku crkvu u Slavoniji u vrijeme turskog vladanja, ipak ona sadrži i prikaz političkih i društvenih prilika u razdoblju koje obrađuje. Gradju za taj rad Buturac je crpio iz dosad neobjavljenih izvora Arhiva Hrvatske, Nadbiskupskog i Kaptolskog arhiva u Zagrebu, iz Vatikanskog arhiva i Arhiva

Kongregacije u Rimu. U dva posljednja arhiva pronašao oko tisuću dosad nepoznatih dokumenata.

Sadržaj knjige podijeljen je na pet dijelova. U prvom dijelu (17 str.) objašnjen je geografsko-upravni pojam Slavonije u srednjem vijeku, u XVI i XVII stoljeću. Ona je tada osim prostora između Sutle, Žumberačkih gora, Drave, Dunava i Save obuhvaćala i područje današnje bosanske Posavine, donje Pounje, Pokuplje, Hrvatsko Zagorje i Međimurje. Buturac razlikuje u to doba zapadnu Slavoniju (od Sutle i Žumberačkih gora do Česme i Une), srednju (od Česme do Vuke i Bosuta) i istočnu (između Bosuta, Vuke, Save i Dunava). Knjiga se odnosi na tursku Slavoniju, tj. područje između Česme, Drave, Dunava i Save ili prostor današnje Moslavine i Slavonije. U tom dijelu je autor prikazao i stanovništvo Slavonije u predtursko doba, njegovu brojnost (preko dvjestu tisuća), te etničku i vjersku pripadnost (katolici, patareni, husiti i pravoslavni). Katolička je crkva upravo u to doba bila u punom razvoju. Cijelo to područje bilo je razdijeljeno između četiri biskupije: zagrebačke, pečujске, bosanske i srijemske. U političko-upravnom pogledu Slavonija (srednja i istočna) bila je podijeljena na šest županija: križevačku, virovitičku, požešku, baranjsku, vukovsku i srijemsku.

Buturac zaključuje da je Slavonija u predtursko doba bila »cvatuća pokrajina« ako se uzmu u obzir mnoga »sela, trgovišta, utvrde, utvrđeni plemićki dvorci, crkve, crkvene župe i samostani«. Ondje su djelovali mnogi crkveni redovi: benediktinci, cisterciti, templari, ivanovci, augustinci, premonstrati, franjevci, dominikanci i pavlini. Osim na vjerskom području ti su redovi djelovali podosta i na kulturnom te na društveno-proizvodnom uzdizanju naroda. Godine 1500. Slavonija je imala oko 430 župa, 50 samostana, oko 600 svećenika, velik broj tvrđava, trgovišta i sela. Međutim, uoči turskih provala, ističe autor, u Slavoniji su bezvlade, nasilje i pljačka nemoćnijih bili svakodnevna pojava.

Turci provaljuju u Slavoniju već potkraj XIV stoljeća, a osvajaju je od 1526.

do 1552. Osvajanje, a tako način i tijekom obrane, autor je prikazao kronološkim slijedom. Posljedice su bile katastrofalne; sva je zemlja bila opustošena, znatan je dio stanovništva izginuo a dio se iselio na sjever i zapad. Velik dio stanovništva primio je islam, a samo je manji dio ostao katolički.

U drugom dijelu (62 str.) autor je na temelju suvremenih izvora: izvjestitelja Baličevića, Ivkovića, Lučića, Maravića, Olovčića, Masarečhija, Nikolića i Kašića, prikazao Slavoniju pod turskom vlašću. Turci su je podijelili na tri sandžaka: požeški, srijemski i čazmanski, odnosno pakrački ili cernički, kako se on nazivao po mjestu sjedišta. Staro hrvatsko katoličko stanovništvo očuvalo se u Požeškoj kotlini, našičko-virovitičkom kraju, Đakovštini i Srijemu, a okupljalo se oko samostana. U tom dijelu knjige Buturac je osim opširnog i obuhvatnog prikaza stanja katolika opisao i stanje muslimana, kalvina i pravoslavnih u Slavoniji. Značajno je za taj prikaz da autor iz izvora određuje uvijek i približan broj stanovništva po vjerama.

Treći dio (105 str.) svestrani je prikaz o životu katoličke crkve u Slavoniji pod turskom vlašću: vjersko stanje, školstvo, opće prilike, život i djelovanje nekih biskupa.

Četvrti dio (32 str.) govori o različitim prilikama vjerskog života katoličke crkve u Slavoniji pod turskom vlašću: o školovanju i odgoju svećenika, o povlasticama što ih je od turskih sultana dobivala franjevačka provincija Bosna Srebrena, o župama i župnicima, o narodu i njegovu vjerskom životu, o crkvenim građevinama. U tom dijelu osobito su vrijedna poglavlja o progonima katolika i o nasiljima pravoslavnih vladika i kalvina nad katolicima.

Peti dio (14 str.) govori o oslobođenju Slavonije, o stanovništvu u njoj nakon odlaska Turaka, te o obnovi djelovanja katoličke crkve na tom području.

Na kraju knjige Buturac donosi za glavak: kratki pregled sadržaja, izvore i literaturu kojom se služio, kazalo osobnih imena, zemljopisnih naziva i stvari.

Ovim djelom dra Josipa Buturca hrvatska je historiografija prvi put nakon

»Dvjestogodišnjice oslobođenja Slavonije« od T. Smičiklase (1891) opet dobila jedan vrijedan cjelovit prikaz života u Slavoniji za turske vladavine.

Anđelko Mijatović

HASAN KALEŠI, NAJSTARIJI VAKUFSKI DOKUMENTI U JUGOSLAVIJI NA ARAPSKOM JEZIKU, Priština 1972, str. 356. Izd. Zajednica naučnih ustanova Kosova — Studije, knjiga 23.

Iako je o vakufima u nas objavljeno više radova¹, ipak će knjiga koju ovdje prikazujemo nesumnjivo ispuniti prazninu koja se na tom području osjeća u jugoslavenskoj historiografiji. Ako se još uzme u obzir da je autor dobro poznat po svojim radovima kojima je uspio rasvijetliti mnoga pitanja iz osmanistike na tlu Jugoslavije, spomenuto mišljenje postaje još opravdanije.

Knjiga se sastoji od Predgovora (9), pregleda transkripcija (12), Uvoda (13) i osam poglavlja: 1. arapski pisani spomenici u Jugoslaviji (1), gdje autor govori o prodiranju arapskog jezika u sadašnje jugoslavenske zemlje (21), o natpisima (25), zapisima (27) i dokumentima (34); 2. o vakufskim (zadužbinskim) dokumentima, njihovim dosadašnjim izdanjima (49) i diplomatskoj obradi vakufnama (55); 3. najstarija vakufnama u Jugoslaviji — Sunkur Čauš-begova iz Bitolja (65); 4. o vakufima i vakufnami Hudžet Ishak-bega u Skoplju (89); 5. o Sinanudin Jusuf-Čelebiji iz Ohrida i njegovoj vakufnami iz 1491 (111); 1. o Ishak Čelebiji iz Bitolja, njegovim vakufima i vakufnamama (145); 7. o Muslihudin Al-Madini-u kao graditelju Kuršumli-Hana u Skoplju, te njegovim vakufima i va-

kufnamama (219) i 8. o velikom veziru Kodža Sinan-Paši, njegovim zadužbinama i vakufnamama (257). Zatim slijede zaključak (309), popis izvora i literature (351), rezimei na albanskom (321) i njemačkom jeziku (331), popis geografskih i topografskih naziva (343).

Iako ovaj prikaz nema namjeru da se spomenutim djelom bavi analitički i kritički — ako ni zbog čega drugog, a ono zbog same materije koja se u njemu obrađuje — ipak je ime autora, koji je kao prvi i jedini Albanac postao dopisni član Kairske akademije, već samo po sebi dovoljno jamstvo za ozbiljnost istraživačkog napora koji je u to djelo uložio. Iako je H. Kaleši orientalist, on nije ušao u postavljeni problem samo s filološkog gledišta nego je zaključcima koji slijede iz njegovih analiza dao i historijskoj nauci vrijedan doprinos. Osim pitanja graditelja Kuršumli Hana u Skoplju, npr., on je sa sigurnošću utvrdio imena graditelja dživju džamija u Prizrenu i Kačaniku, koje su bile pripisivane poznatom Sinan-paši. Graditelja prizrenske džamije otkrio je u Sinan-paši, beglerbegu budimskom, a kačaničke u Kodža Sinanpaši koji je bio pet puta veliki vezir i pet puta serdar (vrhovni komandant vojske), pa je zasjenio slavu ovog drugog Sinan-paše, pravog graditelja prizrenske džamije (258). Inače su obojica rođeni u Albaniji, u selu Ljumi, 30 km zapadno od Prizrena, zbog čega je i nastala zbrka oko identifikacije graditelja spomenutih džamija.

Vremensko razdoblje koje je ovim vakufnamama obuhvaćeno jest XV i XVI st. (1434—1586), a to je i razdoblje najstarijih dokumenata u nas pisanih na arapskom jeziku. Što se tiče vakufnama pisanih na turskom jeziku, autor ih nije unio u ovaj, do sada najveći, kodeks izdatih vakufnama, ne samo u nas nego i u svijetu (20), iz razloga što su ti dokumenti pisani na arapskom ili sasvim nepoznati ili nekritički objavljeni dok je dokumente pisane turskim jezikom a odnose se na naše krajeve, izdao i redigirao veoma dobro Gliša Ele-

¹ Usp. Mehmed Begović, Vakufi u Jugoslaviji. Posebna izdanja SAN CCCLXI, Odeljenje društvenih nauka 44, Beograd 1963; M. Begović, Porodični vakufi, Istorijski časopis, IX—X, 1960, 191—197; Dr Jusuf Tanović, Vakuf kao institucija, Spomenica Gazi Husrevbegove četiristo-godišnjice. Sarajevo 1932, 85—91.

zović.² Karakteristika se dokumenata u ovoj zbirci sastoji i u činjenici što su oni uglavnom nastali na području o kojem je riječ, pa je veoma vjerojatno da su i neki njihovi sastavljači bili iz ovih krajeva. Vrijednost izdanja povećava to što su dokumenti izdani u originalu, bilo u fotokopijama ili u strojopisu, a osim toga su i prevedeni, što znatno olakšava njihovu znanstvenu upotrebu.

Iako bi se prema naslovu djela očekivalo da su u njemu obuhvaćeni svi vakufski dokumenti iz čitave Jugoslavije, uključujući i Bosnu, to nije ipak učinjeno. Poznato je da su vakufske spomenike iz Bosne izdali Fehim Spaho i Hazim Šabanović.³

Autor se zbog toga ograničio na devet vakufnama iz Makedonije, Kosova, Albanije, Bugarske i Grčke, dakle s područja koja su zapravo činila jednu administrativnu i geografsku cjelinu. Autorova je zamisao i bila da prikupi i objavi sve najstarije zadužbinske povelje na arapskom jeziku i da ih obradi s filološkog, kulturno-historijskog i diplomatičkog aspekta.

Objavljene zadužbinske povelje (vakufname) važan su izvor za poznavanje socijalnih ustanova, administrativnog i kulturnog razvoja, islamizacije i dr., pa je autorov cilj u njihovu izučavanju bio da čitaoca preko njih upozna »sa sistemom naseljavanja gradova, stvaranjem novih četvrti, tačkama koncentracije ljudi raznih zanimanja i struka, sa zanatima i esnafima, vrednošću objekata, novca i živežnih namirnica, razvojem naučnih, socijalnih i verskih institucija, s verskim pokretima, sistemom školstva, udžbenicima«, da pre-

² Gl. Elezović, Turski spomenici u Skoplju, Glasnik Skopskog Naučnog Društva I/1, 1925; Turski spomenici I, sv. 1, Beograd 1940, i sv. 2, 1952 (izd. SAN, Zbornik za istočnjačku istorijsku i književnu građu 1—2).

³ Usp. H. Šabanović, Dvije najstarije vakufname u Bosni, Prilozi za orijentalnu filologiju i istoriju jugoslavenskih naroda pod turskom vladavinom II, 1951, i Najstarije vakufname u Bosni, na i. mj. III i IV, 1953.

doći »sliku strukture tog društva (tj. osmanskog; Z. M.), koju katkada naslućujemo iz neke hronike, u kojoj se navode samo najvažniji politički i vojni događaji [...]« (17). Na taj način je autor dao dragocjeni prilog i osmanistima, jer su problematika i materijal djela usko povezani s povijesnim razvojem Osmanskog carstva. Kako autor konstatira — »sve službe u Osmanskom carstvu, koje su danas u nadležnosti države i opštine, ranije su financirali i njima upravljali vakufi. Opštinski sistem u Turskoj direktno je preuzet iz sistema vakufa.« (13)

Zef Mirdita

B. KREKIĆ, DUBROVNIK IN THE 14th AND 15th CENTURIES: A CITY BETWEEN EAST AND WEST, University of Oklahoma press, Norman, 1972, str. 193 i 4 karte.

U seriji »The centres of civilization series« koju izdaje sveučilište u Oklahomi, SAD, dosad je izišlo 30 knjiga posvećenih središtima svjetske civilizacije. Počelo je prvom knjigom koja dočarava Atenu u doba Perikla. Dalje se nižu prikazi povijesti gradova drevnog Istoka, klasičnog svijeta, srednjovjekovne ekumene, dalekog Japana, mediteranskog i atlantskog kruga, zatim od Rusije preko Škotske do Amerike itd. Jednu kariku u tom lancu zauzeo je i naš Dubrovnik. Njegovo mjesto i značenje u povijesti XIV i XV st. u posredničkoj ulozi između Istoka i Zapada prikazao je Dubrovčanin dr Bariša Krekić, sada profesor povijesti na sveučilištu California u Los Angelesu. Knjiga je pisana s ciljem da se dade široka panorama svih vidova života u dubrovačkom srednjovjekovnom društvu.

U prvom pogl. »Geografski prikaz i rana povijest« autor upozorava na prikladan zemljišni položaj Dubrovnika koji mu omogućava povoljne trgovačke veze po Balkanskom poluotoku i Podunavlju. Smještaj na istočnoj obali Jadrana pridonio je da grad uspostavi intenzivne

pomorske veze sa širokim krugom luka i država. U tome leži jedan od uzroka uspona Dubrovnika u srednjem vijeku. U povijesnom prikazu o počecima Dubrovnika slijedi izvještaj Konstantina Porfirogeneta, uvažavajući pri tom i novije rezultate arheoloških istraživanja. Rana povijest Dubrovnika ispravno je uklopljena i u politička zbivanja u Dalmaciji i Hrvatskoj od IX do XII stoljeća. Time je autor dao neophodnu, dosad zanemaranu, dimenziju dubrovačke povijesti. Ta nit prožimlje knjigu i kroz dalja stoljeća, pa u tome jest jedna od najpozitivnijih strana ovog djela. Autor upozorava da se u polovici XII st. Dubrovčani razvijaju u pomorstvu i pomorskoj trgovini brodeći i trgujući po lukama Bliskog istoka, Carigrada, obala Italije. Usporedo s tim Dubrovčani prodiru u unutrašnjost Balkana — u Zetu, Rašku, Bosnu. U to doba konsolidira se komunalno uređenje (*comunitas Ragusii*) s pojavom bogatog sloja vlastele (*nobiles*). Dubrovnik je, prema autoru, u XII st. započeo onaj svoj razvoj koji će ga učiniti stvarnim središtem u posredovanju između Istoka i Zapada ne samo u gospodarstvu nego i u kulturi i ostalom (Dubrovnik into a real focus of East-West relations, not only for economic but for cultural and other reasons, too; 14). Taj se trend nastavlja u XIII st. Kad je uspostavljeno Latinsko carstvo i Venecija dobila predominaciju u njemu, Dubrovnik je došao *in an unpleasant position* i priznao njenu vlast. Prema autoru, Dubrovnik se tad orijentira u trgovini prema zaleđu. Autor upozorava na suprotnosti između Dubrovnika i Venecije, zaleđa i Dubrovnika. Dubrovnik ipak, konstatira on, gospodarski napreduje pod Venecijom, jer se ona služi njegovom lukom na putu za Levant, pod njenom zaštitom dubrovački brodovi ulaze u strane luke, Venecija je u središtu informacija koje su Dubrovčanima dobro dolazile i štiti integritet Dubrovnika u borbama protiv vladara iz zaleđa. Autor zatim prelazi na prikazivanje prilika u zaleđu, osobito kad se ondje otvaraju rudnici, koji su Dubrovčanima dobro došli.

U drugom poglavlju opisuje gospodarske i političke prilike u Dubrovniku u XIV i XV st., osobito veze sa zaleđem, našom i suprotnom jadranskom obalom. Dodiruje ulogu Židova i stranaca. Prikazuje ulogu patricijata, izgradnju vlasti, važnost pučana, napose građana učlanjenih u bratovštinu antunina. Za godinu 1358. upozorava da je izvanredno važan moment u povijesti Dubrovnika (an extremely important moment) jer je on tada stekao nezavisnost. Prati dalje povijest Dubrovnika kroz prizmu događaja na Jadranu, Bizantu, Balkanu i uopće na Mediteranu. Ne propušta spomenuti i navesti domete dubrovačke pomorske trgovine.

U trećem dijelu autor poznaje čitaoca s građevinskim razvitkom Dubrovnika. Polazi od njegova postanka, zapravo doseljenja izbjeglica iz Epidaura, opisujući diobu na seksterije, proširenje grada i okruženje zidinama. Pri tom daje povijest važnijih građevinskih objekata, njihovo nastajanje, graditelje i sl.

Četvrto poglavlje poznaje nas sa zdravstvenom kulturom Dubrovnika. Nižu se liječnici, apotekari, ljekarne, bolesti, higijenske mjere (lazareti, bolnice), vodovod, briga za sačuvanje živežnih namirnica itd.

Peta glava knjige posvećena je kulturnom i intelektualnom životu grada. Daje podatke o arhivu, njegovu sadržaju, školstvu, glasovitim ljudima XV st. (Stojković, Gazul, Kotruljević), književnicima (Držić, Menčetić), povjesničarima (Tubero, Lukarević), slikarima (Božidarević, Hamzić). Ocrtava pozitivnu ulogu nadbiskupa L. Beccadellija (XVI st.) glede umjetničkih ostvarenja u Dubrovniku. Upoznaje nas i s vjerskim životom.

Posljednji VI odsjek određen je da predoči svagdašnji život (*Everyday Life in Dubrovnik*): govor, kopnena i pomorska trgovina, zanimanja i obrti, vrste domaće proizvodnje, oblik i namještaj kuće, privatni život uključujući i poroke, zatim slavljenje vjerskih blagdana i sl.

U zaključku ponovo ističe posredničku ulogu Dubrovnika na relaciji Istok-Zapad, osobito njegovu umješnost i snalažljivost između Španjolske i Turske.

Uzroke propadanja dubrovačkog blagostanja vidi u otkriću novih zemalja i potresu 1667. Zacijelo zbog američkih čitalaca bilježi stav Dubrovnik prema revoluciji i borbi za nezavisnost SAD 1783.

Na kraju je kratak prikaz osnovne bibliografije na našim i stranim jezicima.

Djelo B. Krekića, dosad jedinstveno po koncepciji, dobra je informativna i objektivna knjiga. Pisana na jednom svjetskom jeziku pruža prikladan i sadržajan uvid u raznolikost gospodarskog, političkog, kulturnog i svagdašnjeg života u starom Dubrovniku. Iako nije običaj da se u djelima takve vrste donose bilješke, stručnjak će ipak otkriti neke dosad nepoznate podatke, osobito iz XIV stoljeća.

Josip Lučić

ISTRA — PROŠLOST — SADAŠNJOST Binoza-Epoha, Zagreb 1969.

U nizu izdanja koja su se pojavila u vrijeme proslave 25-godišnjice utjelovljenja Istre matici-domovini jedno od prvih mjesta svakako zauzima veliko, upravo divot-izdanje »Istra — prošlost — sadašnjost«. Knjiga je toliko reprezentativna da se zaista može usporediti s izdanjima bilo koje ugledne izdavačke kuće u Evropi; prešavši i opsegom u nas uobičajena enciklopedijska izdanja, izdavači ove publikacije i grafički su i likovno uspjeli stvoriti djelo upravo vrhunske vrijednosti.

Urednik fotografije Eugen Franković znalacki je odabrao djela niza naših majstora fotografije — Toše Dapca, Nena Gattina, Mladena Grčevića, Alfonsa Orela, Dušana Stanimirovića, Krešimira Tadića i Vilka Zuberu (upotrijebio je i snimke koje je sam učinio, te materijale Agefota iz Zagreba); pojedina njihova ostvarenja visoke su umjetničke razine. Doduše, nisu to neki nama nepoznati motivi — barem ne svi — ali su u knjigu preneseni s toliko estetskog smisla da se pogled čistaoca zaustavlja na njima s udivljenjem i uživanjem.

Prekrasna je i oprema edicije (usluge Grafičkog zavoda u Zagrebu); ovdje je Alfred Pal dao maha svojoj mašti, na svoj se način poigravši s nizom grafičkih elemenata koji u nas nisu česti (tako je iskoristio knjigotisak, offset i bakrotisak, a među 120 fotografija veći ih je broj u boji).

Urednički je odbor — Zvane Crnja, Eugen Franković, Marijan Grakalić, Josip Matas, Ive Mihovilović, Ettore Poropat i Matko Rojnić, te predsjednica Ema Derossi Bjelajac — izvršio zamašan posao, pri čemu je, vjerujem, odlučan bio udio iskusnog publiciste Zvana Črnje, koji je cijelu ediciju priredio za objavljivanje.

Sve te pohvale, na žalost, ne mogu se proširiti i na tekstove u samoj knjizi; mora se, doduše, reći da su se gotovo svi pisci zdušno trsili da njihovi članci koliko-toliko dostignu razinu likovnih priloga, ali svi to nisu i postigli. Pa i samo se uredništvo već u uvodu ogradi- lo od eventualnih primjedbi:

»Prihvativši stajalište da pitanjima Istre treba pristupiti na nov i savremen način i nastojeći da ova knjiga i u sadržajnom i u grafičkom pogledu bude što reprezentativnija, uredništvo se na samom početku rada suočilo s teškoćama različite prirode. U prvom redu pokazalo se da temeljna revalorizacija istarske povijesne građe zahtijeva dugotrajni rad i obimna istraživanja koja nadmašuju smisao i namjenu ove edicije. Isto tako pokazalo se da ni za obradu suvremenih problema Istre nema dovoljno analitičkih predradnji. Ipak, uredništvo je uvjerenom da je svoj zadatak dovršilo na način koji će zadovoljiti najvažnije zahtjeve što su postavljeni pred ovo izdanje.

Razumije se samo po sebi da svaki prilog u ovoj knjizi odražuje u prvom redu ocjene, poglede i stajalište svoga autora kao i njegov specifični pristup građi koju obrađuje. Izbjegavajući da autorima nameće svoje kriterije uredništvo nije inzistiralo na formalnom i metodološkom ujednačavanju tekstova, ali se uza sve to nada da će ovo kolektivno djelo pružiti čitateljima raznoliku sliku istarskog ljudskog prostora.

Iako je koncipirana kao prilog jubilarnoj proslavi pripojenja (*P. S.*) Istre njenom matičnom nacionalnom teritoriju i novoj socijalističkoj zajednici jugoslavenskih naroda, ova knjiga — po mišljenju uredništva — nije prožeta prvenstveno duhom općenarodnog praznika već onim što je taj praznik simbolizirao: idejom međuljudske uzajamnosti i bratstva Talijana i Hrvata Istre i također idejom stvaralačke povezanosti istarskih zavičajnih fenomena uz suvremene preobrazajne procese što ih potiče i usmjera rava naše socijalističko društvo.

Prema tome, uredništvo je već unaprijed onemogućilo svaki prigovor; treba samo konstatirati da tekstovi, dakle, nisu ujednačene kvalitete, štoviše — osjetno su različite vrijednosti. Možda je shvatljiva — ali ne i opravdavajuća — napomena uredništva da edicija nema znanstveni već publicistički karakter, pa se zbog toga, možda, i ne bi smjelo suviše prigovarati.

I takav kakav je — sadržaj će knjige ipak mnogima korisno poslužiti. Autori tekstova nastojali su u interpretaciji biti što suvremeniji, pokušali su iskoristiti što više našeg, do 1969. stečena znanja o prošlosti i sadašnjosti Istre. Izdvojio bih samo tekstove Luciana Giurgicina, »Doprinos istarskih Talijana Narodnooslobodilačkoj borbi jugoslavenskih naroda«, i Lucifera Martinija, »Kulturno stvaralaštvo istarskih Talijana«, jer svojim sadržajem predstavljaju novost za hrvatsku i jugoslavensku javnost; osim toga, ističem da je ovo jedan od rijetkih primjera u nas da se u jednoj istoj ediciji govori i o Talijanima i Hrvatima Istre na jednak način. Druge pisce i njihove tekstove samo nabrajam: Josip Rogić, »Geografski položaj i društveno valoriziranje«, Vjekoslav Bratulić, »Povijesni pregled«, Dragovan Šepić, »Između dva rata«, Ljubomir Rendić, »Istra u Narodnooslobodilačkoj borbi«, Zvane Črnja, »Hrvatska književnost u Istri«, Jelka Radauš Ribarić, »Narodni život«, Slavko Zlatić, »Narodna muzika Istre, Hrvatskog primorja i sjeveroadrijskih otoka«, Milan Prelog, »Pred umjet-

ničkom baštinom Istre«, i Ettore Poropat, »Gospodarski razvitak«. Na kraju knjige nalaze se »Opisi slika« i sažeci priloga koji su objavljeni na talijanskom jeziku.

Petar Strčić

DANILO KLEN, TVORNICA PAPIRA,
Rijeka 1971.

God. 1971. proslavljena je 150-godišnjica postojanja i neprekidnog rada Tvornice papira u Rijeci. Tom je prilikom objavljeno vrlo luksuzno izdanje na 125 strana (štampano je u Italiji, slike su nabavljene u Finskoj itd.). No, pored velikog broja izvanrednih crteža, skica, grafikona, reprodukcija slika, fotografija i dr., u grafičkom i likovnom egzibicionizmu gotovo se sasvim izgubio tekst (preveden je i na njemački i engleski jezik) kojem je autor Danilo Klen. To je zapravo povijest Tvornice papira, od 1. IX 1821, kada je poduzetni Andrija Ludovik Adamić kupio prvi mlin za preradu starih krpa, pa 1835, kada su se tvornički proizvodi već izvozili na tri kontinenta, do danas, kada se izvoze na pet kontinenata i u pedeset zemalja. Klen prati uspon tvornice u vlasništvu Smith-Meyniera (1824. radio je u njoj 21 radnik, a 1833. Krupp je u Essenu imao tek 11 radnika!), pokazuje njen razvoj u vrijeme kad je bila dioničko društvo, zatim općedruštveno vlasništvo poslije 1945. i samoupravna organizacija od 1950. Autor prati razvoj tvornice, a to je zapravo dio rasta Rijeke, njene okolice. Tako iz pojedinih obitelji u tvornici radi danas već peta generacija radnika. Autor registrira i gospodarska i politička previranja vezana uz tvornicu, prikazuje radničku borbu, štrajkove, tehnička usavršavanja tvornice; taj je razvoj utjecao i na brži razvoj drugih industrija u Rijeci. Temelji tvornice postavljeni su u razdoblju kada je zbog Napoleonom ratova bio zamro privredni život, njezin uspon pada u doba zanimanja stranog kapitala za poslove oko proizvodnje i prodaje papira i papirnih pro-

izvoda, period NOR-a vrijeme je radničke borbe za očuvanje tvorničkog kompleksa od potpune propasti. Danas je tvornica na nivou svjetskih poduzeća.

Klenov tekst je veoma zbijena cjelina s nizom podataka (neke je počeo prikupljati još pok. Vatroslav Cihlar) koji su povezani u mozaik zbivanja kroz stoljeće i pol. Smatram da bi bila neophodna šira razrada objavljenog teksta, a osobito podrobnija obrazloženja i bilješke, jer taj sažeti prikaz života samo jedne riječke tvornice pokazuje koliko još uvijek slabo poznajemo noviju povijest ovoga grada.

P. Strčić

»POMORSKI ZBORNİK« 10, Rijeka 1972.

Deseti svezak ovoga godišnjaka donosi raznovrsne prinose pomorskoj povijesti. Tako razdoblje NOB obrađuju općenito i u pojedinostima: B. Mamula, Ratno iskustvo Mornarice NOVJ u svjetlu savremene koncepcije obrane na Jadranu (15—26); D. Miljanić, Jadransko vojište i Mornarica NOVJ u vojno-političkoj strategiji NOR-a od 1943. do kraja drugog svjetskog rata (27—51); A. Kalpić, Pomorski desanti za oslobođenje otoka Cresa i Lošinja (53—60); K. Pribilović, Povlačenje jedinica II pomorsko-obalskog sektora Mornarice NOVJ iz Hrvatskog primorja na Dugi otok u januaru 1944 (63—81); i M. Dorotka, Naša narodnooslobodilačka borba i rat na moru (83—101).

J. Basioli. Proizvodnja i promet usoljene ribe na istočnim obalama Jadrana kroz vjekove (197—233), prikazuje propise o soljenju ribe u statutima primorskih gradova i općina i prati razvoj te proizvodnje od XVI do XX stoljeća.

Regionalnu pomorsku i društvenu problematiku istražuju: N. Stražičić, Prilog poznavanju pomorstva i ribarstva otoka Mljeta u prošlosti i danas (273—303); A. Marinović, Pogled u gos-

podarsko-društveno stanje otoka Korčule sredinom i u drugoj polovici XVIII st. (305—338); M. Rismondo-Berket, Prilozi poznavanju splitskog pomorstva u drugoj polovici XIV i poč. XV st. (349—364). Pojedinosti iz dubrovačke povijesti obrađuju I. Mitić koji u članku »O predstavnicima Dubrovačke Republike u zemljama Sjeverne Amerike« [!, Afrike], 251—260, donosi jednu od bezbrojnih svojih varijacija na temu dubrovačke konzularne službe, zatim J. Luetić, Dubrovčani su u XVIII st. na svojim brodicama zapošljavali mnoge strane pomorce (261—272), V. Ivančević, Korčulani ukrcani na brodovima Dubrovačke Republike u 18. i 19. st. (339—348), i I. Šišević, Oprema dubrovačko-pelješkog jedrenjaka u XVIII st. (525—542).

Prinos novijoj povijesti je rad V. Maštrovića, »Reagiranje francuskih vlasti u Dalmaciji na englesku pomorsku blokadu od 1808. do 1813« (365—392).

M. Gušić piše o »Starinskoj narodnoj nošnji na našem primorju« (681—692; autorica je na jednom mjestu napisala da se u kući dra Miha Klaića u Konavlima sačuvalo »pravo porodično blago«, te da je sam Klaić »pravnik i narodni zastupnik, koji je kod kuće živio evropskim građanskim životom, u bečki parlament polazio u svojoj narodnoj nošnji«. Klaić nije bio pravnik, nego doktor arhitekture, živio je i djelovao u Zadru, a koliko je meni poznato u Beč nije išao u narodnoj nošnji. Riječ je vjerojatno o lokalnoj konavoskoj tradiciji, koja je s Klaićem povezala nečiji drugi lik u narodnoj nošnji), a N. Korin »Nekoliko izvadaka iz medicinske povijesti istočne obale Jadranskog mora« (747—771).

U ostale članke treba ubrojiti: L. Dančević, Pomorci i brodari Jelse u narodnom preporodu Dalmacije 19-og stoljeća (615—649) i T. Arambašin, Matko Laginja o Istri i moru (659—678).

V. Antić, donosi »Bibliografiju rasprava u deset godišta »Pomorskog zbornika« 1963—1972 (775—796).

T. Macan

GLASNIK ZEMALJSKOG MUZEJA BOSNE I HERCEGOVINE U SARAJEVU, NS XXIV/XXV — 1969/70, 424.

U uvodu pod naslovom »Život i kultura stanovništva područja Lištice« (5—7), koji bi mogao poslužiti kao naslov čitava zbornika, Vlajko Palavestra tumači da je zbornik sastavljen radi što intenzivnijega etnološkog istraživanja u Bosni i Hercegovini, zatim jer su »život i kultura dinarskog hrvatskog stanovništva u ovom kraju naše Republike« slabo obrađeni i jer tradicionalni oblici života i kulture nestaju. S obzirom na raspoložive stručnjake vrijedna je ekipa svoja istraživanja ograničila na Lišticu, »smatrajući da stanovništvo ovog kraja, u svojoj kulturi, nosi sve elemente i karakteristike identične ili veoma slične karakteristikama narodnog života i kulture čitavog hrvatskog stanovništva naseljenog u zapadnoj Hercegovini«. U uvodu su također sumirani glavni zaključci istraživanja.

Kako je cilj ove bilješke da samo upozori na ovaj izvrstan zbornik, to ću u nastavku ukratko spomenuti druge suradnike i njihove prinose.

Mario Petrić, Etnička prošlost stanovništva na području Lištice u zapadnoj Hercegovini (9—95), donosi kraći povijesni pregled, podatke o starijem pučanstvu, toponomastici i naseljima, te o podrijetlu i migracijama novijeg pučanstva.

Ahmed S. Aličić, Lištica pod turskom vlašću u 15. i 16. stoljeću (97—134), kaže kako njegov rad ima za zadaću da na osnovi »turskih katastarskih knjiga pomogne rasvjetljavanju geografskih, demografskih, etnografskih, ekonomskih i drugih prilika područja koje danas obuhvata općina Lištica«.

Astrida Bugarski, Seoska arhitektura u okolini Lištice (135—173 + 10 tabela fotografija i više crteža u tekstu), opisuje opći izgled naselja, dvorišta, stambenih zgrada, njihove ponutrice i pokućstva, gospodarskih i spremišnih zgrada.

Žarko Ilić, Narodna privreda Lištice i okoline (185—220 + 16 tabela), piše o stočarstvu, ratarstvu, uzgoju duhana,

vinogradarstvu, pčelarstvu, ribolovu i lovu, uzgoju voća i povrća, prijevoznim i prijenosnim sredstvima, te ostalim gospodarskim djelatnostima u ovom kraju.

Bratislava Vladić-Krstić, Narodna nošnja u okolini Lištice (237—269 + 11 tabela, 2 u boji i više crteža u tekstu), opisuje dvije skupine nošnja, koje puk naziva belevarskom i bekinjskom nošnjom. Ista autorica u prinosu »Tekstilna domaća radinost u okolini Lištice« (271—285 + 3 tabele i više crteža u tekstu) prikazuje tehnološku obradbu sirovine, tkalačke sprave, tehniku tkanja, pletenja i veza, te stupanje i valjanje sukna.

Vlajko Palavestra, Narodna ishrana u okolini Lištice (289—297), opisuje različna jela, pripravljanje hrane i jela u prigodama. Iz njegova je pera i rad »Narodne pripovijetke i predanja u okolini Lištice« (337—362).

Radmila Kajmaković, Narodni običaji stanovništva Lištice (299—314 + 3 tabele), piše o društvenim običajima i običajima vezanim uz crkvene blagdane kroz godinu.

Radmila Filipović-Fabijanić govori »O narodnoj medicini stanovništva Lištice s okolinom« (319—335), a Dunja Rihtman prikazuje »Narodnu muzičku tradiciju lištičkog područja« (363—382 + notni prilog 383—417).

Zborniku je dodan nekrolog etnologu M. S. Filipoviću iz pera Lj. Beljkašić-Hadžidedić.

T. Macan

HISTORIOGRAFSKI PRILOZI
U KRČKOM ZBORNIKU IV I V, 1971. I
1972.

Svezak IV izašao je s oznakom: Posebno izdanje 1 i donosi samo jedan prilog — »Zapisnike sjednica i skupština 'Hrvatske čitaonice' u Vrbniku 1871—1929«. Građu, tj. sačuvane zapisnike vrbničke čitaonice, priredili su za objavljivanje Mihovil Bolonić i Petar Strčić. Premda je objavljivanje ovakve vrste građe poželjno jer može dati uvid u život društva

i atmosferu malih sredina, ne može se reći da oko 230 strana zapisnika odbor-skih i skupštinskih sjednica vrbničke čitaonice donosi mnogo relevantnih podataka, premda poneki od njih zaslužuje i osobitu pažnju. Priređivači u Predgovoru istaknuli vrednije podatke i zaključke do kojih oni dovode. Upozorili su na interes vrbničkih čitaoničara za gospodarstvo i na činjenicu da je — za razliku od drugih čitaonica — član te čitaonice mogao biti svatko tko je »svoj gospodar«, tj. ne samo pripadnici viših slojeva, činovnici i svećenici već i obični građani, seljaci, a i omladina. Vrbnička čitaonica, osnovana 1871, treća na području Istre i Kvarnerskih otoka i prva na Kvarnerskim otocima, ujedno je prva čitaonica hrvatskog imena — uočavaju priređivači. Iz tog imena, iz činjenice da je na prvoj godišnjoj skupštini održanoj 28. IX 1871. J. J. Strossmayer za počasnog člana izabran tek većinom glasova i zatim iz odluke te skupštine da se čitaonica pretplati samo na pravaški list *Hervatsku*, priređivači zaključuju da je većina čitaoničara bila zadobjena pravaškim duhom. Ti podaci i taj zaključak — kao što konstatiraju priređivači — znače »novost u dosadašnjim saznanjima o razvoju hrvatskih političkih ideja u Istri«, jer je u historiografiji dosad vladalo mišljenje da se pravaštvo na ovom području širi tek pojavom druge, laički školovane preporodne generacije. Od ostalih zbivanja u povijesti čitaonice važni su podaci o sukobu između klerikalnih i liberalnih elemenata na početku XX stoljeća zbog kojeg dolazi do privremenog eksodusa liberalne manjine i osnivanja »Hrvatske čitaonice Frankopan« (1904—10), te o neuspjelim pokušajima nakon ujedinjenja — 1921, neposredno po okončanju talijanske okupacije i uključanju Krka u jugoslavensku državu, i 1928, neposredno pred uvođenje šestogodišnje diktature — da se hrvatsko ime izbaci iz naziva čitaonice ili zamjeni jugoslavenskim. Dvadesetak priloga koje su priređivači dodali sastoji se uglavnom iz dopisa Našoj slozi i Riječkom Novom listu koji upotpunjuju ili objašnjavaju pojedine podatke iz zapisnika.

Svezak V u rubrici »Povijest« donosi priloge od kojih neki pripadaju povijesti u širem smislu te riječi.

P. Strčić, »Josip Broz Tito na otoku Krku između dva rata« (17—83), nastoji precizno odrediti vrijeme dolazaka J. Broza na Krk u navedenom razdoblju. Ti boravci nisu bili vezani uz razvoj radničkog pokreta na Krku niti imaju neko značenje u političkoj biografiji J. Broza. Kao što autor kaže, »na Titovu životnom putu posjeti najvećem jadranskom otoku samo su detalji« (69).

Dva priloga Lj. Karabaića — »Otok Krk 1941. godine« (85—101) i »Nekoliko podataka o NOB-i na otoku Krku 1942.« (103—108) — faktografskog su karaktera. Prvi je izrađen velikim dijelom na temelju sjećanja suvremenika, dok drugi nema znanstvenog aparata.

B. Janjatović, — P. Strčić, O radničkom pokretu na otoku Krku do osnivanja ćelija KPJ 1933. godine (109—122). Prilog je izrađen uglavnom na temelju literature, ali je njegova vrijednost u tome što je — kako napominju autori — ovo prvi pokušaj prikaza »razvojne crte zbivanja u radničkom pokretu na otoku Krku« (110), od prvoga radničkog društva osnovanog 1872. do osnutka prve ćelije KPJ u Puntu 1933.

B. Frgačić — S. Kosier, Prva turistička organizacija u jugoslavenskim zemljama (123—127). Autori dokazuju da je prva turistička organizacija u jugoslavenskim zemljama osnovana u Krku između 1849. i 1866.

L. Margetić, Darovanje i protudarovanje u bašćanskim ispravama 14. i 15. stoljeća (129—141), opovrgava mišljenje G. Čremošnika o toj pravnoj instituciji. Njeno porijeklo nalazi u langobardskom pravu, ali ne isključuje mogućnost da je na Krk (i obalni pojas općenito) došla zbog »utjecaja koji su s kopna, prvenstveno iz stare hrvatske države, polako ali sigurno i neumitno potkopavali rimsko-romansko-bizantinske pravne oblike« (134). Zaključuje da se taj oblik kupoprodajnog ugovora upotrebljavao radi izigravanja rodbinskog prava prvokupa.

A. Meštrović, Crtež hrvatskog broda iz XIII st. u crkvi sv. Jurja kod Vrbnika (143—150), rekonstruirira izgled

i tehničke osobine trgovačkog broda sa spomenutog crteža.

R. Matejčić, Nalazi gotičke i renesansne bojene keramike na otoku Krku i u luci Osoru (151—158 i slikovni prilozi na str. 159—176). Autorica govori o rezultatima arheoloških (prvenstveno podmorskih) istraživanja koja »u prvom redu potvrđuju neprekidne veze naših krajeva sa susjednom jadranskom obalom, a u drugom redu govore o visokom standardu naše sredine u kasnom srednjem vijeku i u doba renesanse« (151).

U rubrici »Sjećanja« (183—204) objelodanjeni su prilozi I. Fabijanića Bafa (Prvi pripadnici NOV s kopna na otoku Krku), S. Drpića, (Pogibija Petra Franolića Barčina), I. Galjanića (Moja sjećanja na Ivana Zica Frankina) i J. Gržetića (Bijeg iz transporta logoraša).

Nikša Stančić

ZNANSTVENI SKUP POVIJESNOG DRUŠTVA OTOKA KRKA I DRUŠTVA ARHIVSKIH RADNIKA HRVATSKE (Malinska, listopad 1971)

Od 12—15. listopada 1971. održan je u Malinskoj na o. Krku znanstveni skup u organizaciji Povijesnog društva otoka Krka (Podružnice Povijesnog društva Hrvatske) i Društva arhivskih radnika Hrvatske. Simpozij je imao trostruki zadatak: dati prilog što boljem poznavanju okolnosti koje su dovele do početka narodnog ustanka u Hrvatskoj i na Krku 1941. pod vodstvom KPH (u povodu 30-godišnjice Revolucije), razmotriti sudjelovanje krčkih knezova Frankopana u društvenom životu i općem razvoju Hrvatske a posebno njenih primorskih krajeva i Krka, odakle je ta feudalna obitelj i potekla (u povodu 300-godišnjice pogibije Frana Krsta Frankopana), te ukazati na važnost osnivanja čitaonice u Vrbniku na o. Krku — prve takve institucije na Kvarnerskim otocima (u povodu 100. obljetnice njenog rada).

Na tom su skupu (vodili su ga predsjednik Društva arhivskih radnika Hrvatske Mirko Androić, te predsjednik i

tajnik Povijesnog društva o. Krka Ljubo Karabaić i Petar Strčić) znanstvenici i stručnjaci iz Zagreba, Rijeke, Krka, Dubrovnika i Pule pročitali ova saopćenja: »O nekim problemima arhivske građe za povijest Hrvatske u vremenu od 1941—1945« (Marijan Rastić), »Zapadna Hrvatska 1941. godine« (Nikola Crnković), »Otok Krk 1941. godine« (Ljubo Karabaić), »Radnički pokret i otok Krk do 1941. godine« (Bosiljka Janjatović-Petar Strčić), »Frano Krsto Frankopan kao pjesnik« (Josip Bratulić), »Jezik u književnim djelima Frana Krste Frankopana« (Josip Vončina), »Putni tovaruši Katarine Frankopan Zrinske« (Tatjana Blažeković), »Frankopanke u djelima hrvatske književnosti« (Mirjana Strčić), »Uvod u čitanje Nehajevih Vukova« (Nedjeljko Fabrijo), »Frankopani u krčkoj tradiciji« (Nikola Bonifačić Rožin), »Katarina Frankopan, kći zadnjeg krčkog kneza Ivana, i njezine veze s Košljunom« (Dinko Mavrović), »Historijska uloga krčkih knezova u hrvatskoj prošlosti« (Nada Klaić), »Urbarijalni odnosi na frankopanskim primorskim posjedima« (Danilo Klen), »Vinodolski upravitelj Julije Čikulini« (Josip Adamček), »Pomorstvo na otoku Krku u doba krčkih knezova Frankopana« (Radojica Barbarić), »Dubrovnik prema krčkim knezovima i Frankopanima« (Vinko Foretić), »Seobe Hrvata i Bernardin i Krsto Frankopan« (Mirko Valentić), »Naseljavanje Dubašnice i Poljica na otoku Krku po Ivanu Frankopanu (s osobitim obzirom na pitanje Morlaka)« (Ivan Žiroković), »Etnička politika Krste Frankopana Brinjskog na istarskom tlu« (Makso Peloz), »Uzroci i posljedice zrinsko-frankopanske urote« (Nada Klaić), »Zrinsko-frankopanska urota i Ante Trumbić 1918. godine« (Petar Strčić), »Dokazna sredstva u sudskom postupku na frankopanskim primorskim posjedima« (Ljujo Margetić), »Frankopani i patronatsko pravo« (Mihovil Bolonić), »Arhitektura frankopanskih zdanja« (Vanda Ekli), »Grbovi krčkih knezova Frankopana« (Bartol Zmajčić), »Frankopani u hrvatskoj poslijeratnoj periodici« (Zlatko Keglević) i »O prvom

hrvatskoj čitaonici na Kvarnerskim otocima (Vrbnik 1871)« (Petar Starčić).

Pročitana su i tri referata iz područja arhivistike: »Krčke arhivalije u Historijskom arhivu Rijeke« (Danilo Klen), »Krčke arhivalije u Arhivu Hrvatske u Zagrebu« (Miljenko Pandžić) i »Rad na redakciji i publiciranju 'Vodiča kroz arhivsku građu arhiva Hrvatske'« (Krešimir Nemeth).

Opširniji izvodi iz saopćenja Lj. Karabaica, N. Klaić, R. Barbalića, M. Peloze, M. Valentića i P. Strčića objavljeni su u riječkom »Novom listu« i puljskim novinama »Glas Istre«, referat B. Janjantović — P. Strčića publiciran je u riječkom časopisu »Dometi«, a referat D. Klena (iz arhivistike) u »Vjesniku« Historijskih arhiva Rijeke i Pazina. Predviđa se da će u obliku raspravnih tekstova sva saopćenja biti objavljena u posebnom broju »Krčkog zbornika« — glasila Povijesnog društva otoka Krka.

Diskusija nakon čitanja saopćenja bila je vrlo živa (neki su se diskutanti javljali i više puta za riječ), a u njoj su — redom — uzeli riječ Ivan Zic Rokov, Petar Strčić, Josip Adamček, Alajoš Degre, Nada Klaić, Danilo Klen, Nedjeljko Fabio, Makso Pelozza i Vinko Foretić.

U vrijeme trajanja simpozija Povijesno društvo o. Krka priredilo je i četiri izložbe: »Krčki pejzaži (1947—1957)« akademske slikarice Mile Kumbatović, »U borbi za slobodu« (u suradnji s Muzejem narodne revolucije iz Rijeke, čiji su kustosi Ivica Cuculić i Antun Giron autori izložbe), »Otok Krk u Hrvatskoj literaturi« (u suradnji s Naučnom bibliotekom u Rijeci, čiji je bibliotekar Zlatko Keglević autor izložbe) i »Krčki knezovi Frankopani kroz povijesne dokumente« (u suradnji s Arhivom Hrvatske u Zagrebu, čiji je arhivist Miljenko Pandžić autor izložbe).

Zadnji dan trajanja skupa PDO Krka organiziralo je za sudionike stručni izlet po otoku; pod vodstvom Nikole Bonifačića Rožina, Branka Fučića, Dinka Mavrovića, Petra Strčića i Ivana Zica Rokova razgledane su povijesne i etnografske znamenitosti Krka, Punta, Košljuna, Jurandvora i Vrbnika. Zanimanje za izlet je bilo vrlo veliko: i pored jakog nevre-

mena sudjelovalo je u njemu preko stotinu sudionika simpozija, a pridružila im se naknadno i grupa krčkih prosvjetnih radnika.

Na kraju skupa održano je savjetovanje arhivista Hrvatske i međunarodni arhivistički sastanak; naime, skup su pratili pravi dvorski savjetnik i direktor Zemaljskog arhiva i Zemaljske biblioteke u Eisenstadtu dr August Ernst, nadarhivist iz istog mjesta dr Johann Seedorf, direktor Arhiva županije Vác u Szombathelyju dr Ferenc Horvath, direktor Arhiva županije Zala u Zalaegerszegu dr Alajoš Degre, dr Joszef Béli iz Nagykanizse i drugi arhivisti iz Austrije i Mađarske. Simpoziju je prisustvovala i grupa Gradišćanskih Hrvata (kanonik mons. Matija Meršić posebno je pozdravio sudionike skupa), te Hrvata iz Mađarske.

Taj znanstveni skup u Malinskoj bio je prvi ove vrste na otoku Krku i najveći po broju referata u cijeloj riječkoj regiji zadnjih desetak godina, te jedan od najvećih i u Hrvatskoj. Rad skupa pratilo je redovito oko sto i pedeset slušatelja, a na nekim predavanjima i diskusijama bilo je prisutno i preko dvjesto ljudi. Moram istaknuti da je poznati povjesnik iz Dubrovnika dr Vinko Foretić s iznenađenjem javno konstatirao kako je ovo prvi skup kojem prisustvuje — a sudjeluje na njima preko četrdeset godina! — na kojem se broj slušatelja iz dana u dan povećava umjesto da se, kako je uobičajeno, osipa.

Problemi iz naše bliže i dalje prošlosti bili su izneseni pred slušatelje onako kako to zahtijeva današnji stupanj razvoja naše historiografije; u tom smislu ovaj je skup bio potpuno pošteđen prigodničarstva, »obljetničarstva«.

Petar Strčić

GAJ JULIJE CEZAR, MOJI RATOVI, s latinskog preveo i komentirao Ton Smerdel, Zagreb 1972.

Iako smo već 1897. imali prijevod Cezarova galskog i građanskog rata (preveo K. Rac), tek se sada kod nas prvi put pojavljuje prijevod svih djela koja

čine »Opus Caesarianum«. Pored prva dva komentara o galskom i građanskom ratu, koji su Cezarovo izvorno djelo, ovdje su i prijevodi zapisa o aleksandrijskom, afričkom i hispanском ratu, kojih su autori najvjerojatnije oficiri, Cezarovi pratioci u njegovim ratnim pohodima.

Opisan je veoma zanimljiv period političke i vojničke povijesti Rima, u kojem dominira svojom snažnom voljom, lucidnom inteligencijom i sposobnostima velikog vojskovođe Cezarova ličnost. 60. god. pr. n. e. dolazi do prvog triumvirata kojim Cezar, Pompej i Kras učvršćuju i povezuju svoju moć. Iduće je godine Cezar konzul, a od 58. do 51. s uspjehom ratuje u Galiji i svladava nepokorna galska plemena. Za to vrijeme u Rimu dolazi do nemira, Pompej učvršćuje svoju vlast i postaje Cezaru oštar suparnik. 49. Cezar prelazi Rubikon, Pompej se povlači i 48. Cezar slavi pobjedu nad Pompejem kod Farsala. Tom se bitkom završavaju komentari o galskom i građanskom ratu. 47. slijedi aleksandrijski rat. 46. god. pr. n. e. Cezar pobjeđuje snažnu vojsku Pompejevih sljedbenika kod Tapsa (afrički rat), a pobijedivši Pompejeva sina i njegovu vojsku u hispanском ratu, završava 45. svoje velike ratne pohode.

Sažet i čist Cezarov stil, jednostavne i skladne jezične konstrukcije, logičan slijed misli — sve su to osnovne Cezarove karakteristike kojima je uspio stvoriti svoj osebujan historiografski stil. Historijski i antropogeografski podaci koje nam pruža veoma su važni za proučavanje prilika u to doba i pružaju mogućnost da se shvati bit i moć rimske vlasti, koja je bila uspostavljena ne samo snagom jačega, već i sposobnošću da se shvati logika i zakonitost zbivanja u tadašnjem svijetu. Upravo je Cezar bio među onima ljudima koji su to shvaćali bolje od drugih.

Ton Smerdel, klasični filolog, koji nam je ostavio nekoliko vrijednih prijevoda antičkih pisaca, uglavnom pjesnika, s mnogo je ljubavi i znanja prišao taj

put proznom djelu. Pored prijevoda napisao je napomene uz komentare o galskom i građanskom ratu, pogovor, u kojem je opisao lik Cezara i kao pisca i kao političara. Slijedi popis literature o Cezaru, bibliografija, objašnjenje kratica i na kraju veoma bogat i opširan tumač. Prijevod je točan, ali ne ropski, lagano se i ugodno čita, iako je prevodilac, da bi to postigao, morao na nekim mjestima zanemariti ritam i logičnu strukturu Cezarove rečenice. U nastojanju da izražajnim sredstvima i mogućnostima hrvatskog jezika dočara jasan i sažet Cezarov stil Smerdel je uglavnom uspio. Pažljiviji će čitalac moći i u prijevodu osjetiti razliku u stilu komentara o galskom i građanskom ratu i tri druga spisa. To je i jedan od dokaza da ta tri djela nisu izvorno Cezarova, iako se vremenski nastavljaju na prva dva. Autori komentara o aleksandrijskom, afričkom i hispanском ratu, povodeći se za Cezarom, nisu mogli ostati na visini njegova jezika i stila niti su imali sposobnost da tako jasno uoče najbitnije činjenice, a nisu ih niti znali onako logično povezivati kao što je to činio Cezar. Međutim i ovi su spisi dragocjeni, bez obzira na njihovu manju književnu vrijednost, jer nam i poneki manje važan podatak ili događaj pokazuje kakav je bio tadašnji čovjek, kakvi su bili njegovi pogledi na život, na ubistvo i izdaju, vjernost i osjećaj dužnosti prema sebi i prema zemlji za koju se borio.

Šteta što u tom izdanju nema niti jedne karte, nikakve slike koja bi bez sumnje pomogla da se čitalac snađe u mnoštvu geografskih pojmova i imena, a tako se mogao obogatiti i veoma dobro i opširno sastavljen tumač u kojem su abecednim redom protumačena vlastita imena, geografski i ostali potrebni podaci.

Svojom cjelovitošću, preglednošću i jasnoćom, te bogatstvom objašnjenja i podataka ovo izdanje predstavlja knjigu koja može zainteresirati ne samo uži stručni krug nego i širu čitalačku publiku.

Olga Perić

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

Redakcioni odbor:

IVAN KAMPUŠ
OLEG MANDIĆ
BERNARD STULLI
JAROSLAV ŠIDAK

Glavni i odgovorni urednik:

JAROSLAV ŠIDAK

Izdaje
Povijesno društvo Hrvatske
Zagreb